

Kivonat

a

„Tündérpalota a Duna partján”

PESTI VIGADÓ 150

című

középiskolás diákok számára a Pesti Vigadó megnyitásának 150. évfordulója alkalmából kiírt
csapatverseny felkészüléséhez

WATZATKA ÁGNES

Liszt Ferenc a Vigadó színpadán

© Watzatka Ágnes, 2014

© Magyar Művészeti Akadémia, 2014

szaklektor

Ekhardt Mária

A könyvben előforduló idézeteket a korabeli nyelvhasználattal és helyesírással, a szerző nyelvi sajátosságait megtartva közöljük.

II. A VIGADÓBAN VEZÉNYLŐ ZENESZERZŐ

„A zeneköltészeti világ netovábbji határa”

A Szent Erzsébet legendájának ősbemutatója

Az 1848–49-es szabadságharcban ágyúval szétlőtt Redoute romjai sokáig éktelenkedtek a Duna-soron, mint a nemzet sorsának szomorú allegóriája. Bár egy új Vigadó építésével már 1853-ban megbízták Hild Józsefet, 1858-ban még nem kezdődött el az építkezés. Végül Feszli Frigyes építész terveit fogadták el, és csak 1861 tavaszán fogtak hozzá a romok eltakarításához és az új épület felépítéséhez. 1865. január 15-én ünnepélyesen megnyitották az új nagy hangversenytermet, bár az épület néhány freskóján még 1867-ben is dolgozott Lotz Károly és Than Mór.

A két hangversenyteremnek és a több étkezőhelyiségnek helyet adó épületet magyarul akarták elnevezni. Több lehetséges névből végül a Vigadót választották, bár sokáig a Vigarda változatát is használták.

Az átmeneti és az építkezési időszakban a jelentős hangversenyeket a színházakban tartották, de szerveztek hangversenyt a Nemzeti Múzeum dísztermében, valamint a nagyobb szállodák bál- és dísztermeiben is. 1846 és 1865 között Liszt csak kétszer, 1856-ban és 1858-ban járt Magyarországon. Annál nagyobb kíváncsisággal és várakozással tekintett a főváros Liszt 1865. augusztusi érkezésére.

Liszt életében 1846 óta nagy változások történtek. 1848-tól 1861-ig Weimarban élt, ahol karmesterként és zeneszerzőként működött: tizenhárom év alatt tizenhárom szimfonikus költeményt és két szimfóniát szerzett. Az egyházzene iránti érdeklődésének eredményeként több egyházi kórusművet és két misét komponált. Az *Esztergomi mise* az esztergomi székesegyház szentelési ünnepére készült, az 1856. augusztus 31-én tartott ünnepség a mise ősbemutatója volt. A Weimarban korábban előadott *Férfikari mise* 1856. szeptember 8-án a Hermína-kápolna szentelésekor hangzott el, ezt a mise pesti bemutatójának tekintjük.

Liszt 1861 októbere óta Rómában élt, itt elsősorban egyházi műveket komponált. 1862-ben befejezte első oratóriumát, a *Szent Erzsébet legendáját*. A magyar királylány és bajor hercegasszony története még Weimarban kezdte foglalkoztatni Lisztet. 1857-ben Árpádházi Szent Erzsébet születésének 650. évfordulóját ünnepelték, és Liszt weimari patrónusa, Carl Alexander, szász-weimar-eisenachi nagyherceg oldalán járt Szent Erzsébet egykori lakhelyén, Wartburg várában, amelynek helyreállítási munkálatai már 1853 óta folytak.

Liszt számára Erzsébet személye megannyi vonzó tulajdonsággal bírt. Édesanyjának így írt erről:

„Szent Erzsébethez különös, gyengéd kapcsolat fűz. Magyarországon születtem, akárcsak ő, a sorsomat és pályafutásomat döntően meghatározó tizenkét évet pedig Thüringiában töltöttem, egészen közel Wartburg várához, ahol élt, és Marburghoz, ahol meghalt. Figyelemmel kísértem Wartburg várának restaurációs munkáit, amelyeket az én weimari Nagyhercegем végeztetett, és láttam, amint a kápolnába vezető Elisabethen-Gang-ban Schwind a freskóit festi, megörökítve Szent Erzsébet legendájának legjelentősebb eseményeit, amelyeket munkámban feleleveníték...”

Liszt kérésére Carolyne hercegné Schwind freskói alapján felvázolt egy tervet, amelyet Otto Roquette német költő librettóvá alakított. Ennek megfelelően Liszt az oratóriumot hat állóképben komponálta meg. Mosonyi Mihály zeneszerzőhöz és újságíróhoz 1862. november 10-én írt levelében így számolt be a legendáról:

„Magáról a műről annyit írhatok önnek, hogy az kar- s magányénekrészekből [szólókból] áll, s mindössze 6 külön önálló [sic!], de azért egymással kapcsolatban levő számot képez, melyek címei következők: 1. 'Erzsébet megérkezése a Wartburgba' (az őt oda kísérő magyar mágnás mindjárt kezdetben szerepel). 2. 'A rózsák csodája'. 3. 'A keresztesvitézek'. 4. 'Zsófia tartománygrófnő' s 'Erzsébet elűzése a Wartburgból'. 5. 'Erzsébet imája.' 'A szegények kara.' 'Erzsébet halála' 6. 'A megdicsőült ünnepélyes eltemettetése hohenstauuffeni 2-ik Fridrik [sic!] által.'

Ehez jön még a zenekari bevezetés (E-dúrban) [...], továbbá egy pár átdolgozott zenekari önálló rész, u. m.: 'a keresztesvitézek indulója, s egy interlúdium (közbenjáték). A mű előadása harmadfél [három és fél] órát igényel s eszerint épen elég arra, hogy egy hangversenyi estét betöltsön.

Ha óhajtasom teljesül: úgy e művem későbbben egy kiegészítő adalékot képezend a magyar zeneirodalomhoz..”

Liszt magyar dallamokat keresett a magyar tárgyú műhöz. Mosonyi Mihály a megfelelő gregorián dallamokat másolta ki Lisztnek, Mátray Gábor zeneszerző és -történész egy régi magyar nyelvű népéneket talált Náray György esztergomi kanonok 1695-ben kiadott *Lyra Coelestis* című énekeskönyvében. Reményi Ede hegedűművész és zeneszerző egy népies műdalt küldött Lisztnek, „*Nem ettem én ma egyebet*” szövegkezdettel. A negyedik dallamot Alexander Wilhelm Gottschalg, tiefurti kántor ajánlotta, mint középkori zarándokéneket. Ezek mellett Liszt kedvenc gregorián motívumát, a keresztet szimbolizáló, szó-lá-dó hangokból álló, úgynevezett „Crux-”, azaz „Kereszt-motívumot” is alkalmazta. Ezt az öt dallamot használta fel

a hatalmas zenemű felépítésére és egységesítésére, személyek, helyzetek, eszmék zenei megszemélyesítésére.

Ábrányi Kornél jeles zenetörténész, Liszt nagy tisztelője, 1860 októberében elindította a *Zenészeti Lapok* című hetilapot. A kifejezetten zenei újság hangversenyekről, újonnan megjelent zenei kiadványokról, külföldi művészek magyarországi szerepléseiről értesített. Mindemellett tartalmaz cikkeket közölt zeneelméleti és -történeti kérdésekről, így fontos fóruma lett a magyar zene jelenéről és jövőjéről szóló nyílt vitáknak. Ábrányi jeles zeneművészek leveleit is közzétette a lap hasábjain, így Liszt Ferenc fentebb idézett, Mosonyihoz írt levelét is 1862. november 27-én.

1846 óta jelentős változások történtek az ikerfőváros zenei életében. A Hangászegylet időközben megalapította a zeneiskolát, amelynek Liszt olyan nagylelkűen tett alapítványt. Ezt akkoriban Hangászegyleti Zenedének hívták, 1867-től pedig Nemzeti Zenede lett a neve. 1853-ban a Nemzeti Színház zenekarának tagjaiból Erkel Ferenc megalapította a Filharmóniai Társaságot. A Zenedét a Hangászegylet vezetősége igazgatta, így a két intézmény nem csupán egymással, hanem a Filharmóniai Társasággal is összemosódott a köztudatban, hiszen a legtöbb zenész mindhárom intézménynek a tagja volt.

Ábrányi felvetette a sajtóban Liszt meghívásának és a *Szent Erzsébet legenda* magyarországi ősbemutatójának a gondolatát. Felvetését a Zenede vezetősége jónak találta, és az a döntés született meg, hogy Lisztet hívják meg a Zenede közelgő 25. évfordulójának ünnepségeire, hogy a Zenede jubileumát a legenda ősbemutatója tegye emlékezetessé.

Liszt Ferenc szívesen mondott igent a felkérésre, bár a májusra tervezett időpontot nem fogadta el. Néhány feltételt szabott: egyrészt kérte, hogy a mű teljes szövegét egy zenei szakember fordítsa magyarra és alkalmazza a partitúrához, másrészt azt, hogy megfelelő létszámú és képzettségű zenekar és énekkar álljon a rendelkezésére ahhoz hasonlóan, ahogyan azt 1856-ban az *Esztergomi mise* előadása kapcsán megszervezték. A Zenede vezetősége elfogadta Liszt feltételeit. Megbízta Ábrányi Kornélt a librettó lefordításával, és Liszt kedvéért augusztusra halasztotta az ünnepségeket.

Az 1865. év jelentős változásokat hozott Liszt életében. Áprilisban belépett a katolikus papság kötelékébe, július 31-én pedig felvette a négy alsóbb papi rendet. Nem lett belőle teljes hatáskörű, főállású pap (ehhez fel kellett volna vennie az egyházi rend további három fokozatát is), hivatása továbbra is a zeneszerzés maradt, de kötelezte magát arra, hogy naponta járjon misére és elvégezze a papi imákat, amelyek naponta legalább két órát vettek igénybe.

1865. augusztus 8-án, este kilenc óra körül egy ötvennégy éves, reverendát viselő úr szállt ki a vonatból a Déli pályaudvaron. Liszt ki akarta élvezni megérkezésének pillanatait a fogadóbizottságok és báméskodók tolakodása nélkül, ezért az ígértnél egy nappal korábban jött. Végigsétált a budai oldalon, áthaladt az alagúton, majd a Lánchídon, amelynek építkezését 1846-ban Széchenyi István személyesen mutatta meg neki. Az Angol királynő szálloda

szomszédságában, ahol megszállt, megszemlélte a klasszicista stílusban épült régi Redoute helyén álló impozáns, díszes, új épületet, amelyet kissé háttérbe szorított az újonnan épített Hungária szálló ormótlan épülete.

Másnap este elment a Vigadóba meghallgatni az énekpróbát. A szervezők hatalmas énekkart toboroztak. Mivel a Zenede jubileumi ünnepségének a végéhez csatlakozva országos dalostalálkozót is szerveztek, több dalárda is felajánlotta részvételét Liszt művének előadásában. A két-háromszáz énekesből álló kar tagjai – akiket Engeszer Mátyás és Wöhler Gotthárd zenedei tanárok tanítottak be – Liszt érkezését hangos „Éljen!” kiáltásokkal fogadták. Ez alkalommal Liszt a szólistákat is hallhatta: Erzsébet szerepét Markovics-Pauli Ilka asszony énekelte, Zsófia szerepét Rabatinszki Mária alakította. Lajos örgróf szerepét Bignio Lajos játszotta, a további szólókat Kőszeghy Károly és Thaisz Péter énekeltek.

Augusztus 14-én délelőtt telt házas főpróba zajlott a Vigadóban. A másnapi hangversenyre tízszeres volt a túljelentkezés, így sokan szívesen kifizették egy hangverseny árát, hogy meghallgassák a főpróbát. Ábrányi Kornél megható leírást közölt Liszt próbáiról:

„Liszt Ferencet látni, hallani, s minden mozdulatában, arckifejezésében figyelemmel kíséreni midőn művét magyarázza a zenészek, énekesek, vagy a karoknak: ennél érdekesebb s tanulságosabbat nem képzelhet magának a művész és műkedvelő. Nagy szellemének minden elbűvölő hatalmát igénybe kellett vennie, hogy rövid három nap alatt összeállítsa nagyszerű művének egyes részeit... [...] Egy találó kifejezés, egy pár talpraesett magyarázó szó, vagy valamely rendkívül nehéz tételnek célszerű begyakorlási útmutatása, napokkal vitte előbbre a nagy munkát.”

Augusztus 15. (Mária mennybevételeének napja) egyházi ünnep, pihenőnap volt. A város ünnepi díszbe öltözött, virágok és zászlók ékesítették a házakat, több száz énekes, a vidéki dalárdák tagjai ünnepi ruhában, saját kórusuk jelvényeivel a mellükön sétáltak az utcákon, fokozva az ünnepi hangulatot.

A nyitó hangverseny este hét órakor kezdődött, de hat órakor már hatalmas tömeg tolongott a Vigadó előterében. Ábrányi némi keserőséggel említette meg: nagy mulasztás volt, hogy nem építették meg az ünnepi csarnokot a Vigadó elé – ezt többen javasolták, ő maga is, csak költségvetési okokból elvetették a tervet –, amely jelentős hasznot hozva, a közönség igényeit is kielégítette volna.

A belépőket lángvörös öltözetű portás fogadta, kócsagtollas kalapban. A terem majdnem egyharmadát a színpad és a rajta összezsúfolt, ötszáznál több zenész és énekes foglalta el. A hallgatóság soraiban két-hármezer ember foglalt helyet, ugyancsak szorosan összezsúfolva.

Amint elnémult a közönség, Erkel Ferenc lépett elő, a zenészek és az énekesek felállva tisztelegtek neki. Erkel a *Dózsa György* című operájából vezényelt egy himnuszt, amely nagyszerű bevezetése volt az ünnepsorozatnak.

Ezután Felekiné Munkácsy Flóra, a Nemzeti Színház művésznője lépett a színpadra díszmagyar ruhában, és „zengzetes hangon” elszavalta a Zenede huszonöt éves múltját méltató *Prologust*, amit Mátray Gábor, a Zenede igazgatója költött – mint utóbb kiderült, nem a legkiválóbb irodalmi érzékkel –, de tekintve, hogy a Vigadó akusztikája rosszul vitte a hangot, a közönség nagyobb része alig hallott valamit belőle.

Liszt Ferenc megjelenését a jelenlevő Ábrányi Kornél szemléletesen írta le:

„Ez után következett az ünnep legnagyobb, legemelkedettebb mozzanata. Liszt Ferenc alakja lépett fel a háttérben, s fekete papi öltönyben mint egy Jupiter tonans [mennydörgő Jupiter] közeledett a karnagy emelvény felé. Nincs toll, mely híven ecsetelni tudná a tapsorkánt, a lelkesedési tombolást, mely keletkezett, s mely öt percnél tovább tartott. Egy egész nemzet határtalan tisztelete és kegyeletének nyilatkozata volt az, mely mindenkit meggyőzhetett, hogy minden évek óta ellene szórt rosszakaratú rágalom és gyanúsítás dacára is mit sem veszített népszerűségéből. Az „éljen-vihar” pillanatra csak azért csillapult le, hogy ismét hatalmasan felemelkedjék, midőn Mátray Gábor lépett a nagy művész elé, hogy a zenede nevében emlékül egy honi rózsafából készült ezüst foggantyús [sic!] karnagy palcát nyújtson át neki. A közönség nagy része felállott, kendőt lobogtatott, lelkesedve tombolt s élteté percekig a haza nagy fiát s a század legfényesebb művészeti csillagát.”

Ábrányi ismerősként és barátként látta Lisztet és így is írt róla, a *Vasárnapi Újság* krónikása, Forgó János inkább kíváncsi és kritikus kívülről szemrevételezte a zeneszerző személyét:

„Maga Liszt, külsejét illetőleg, semmit vagy legalább nagyon keveset változott azóta, hogy utószor láttuk őt Budapesten. A bokáig érő papi ruhában oly otthonosan mozog, mintha abbénak jött volna a világra, még pedig római abbénak, ki formáinak előkelősége s mozdulatainak eleganciája által tűnik ki. Ez az arc, melybe a szenvedély, lángelme, erély s rajongás véste jellemző vonásait, egyike a legkifejezettebb arcoknak. A haj, noha megszürcült, még ifjúi teljességében és geniális bomlottságban lóg halántékai körül. Arcizmainak beszédes mozgása, taglejtéseinek jellemzési tehetsége, s szemének szinte bűvölő hatása leginkább akkor vehető észre, midőn azt a tenger hegedűt, kürtöt, bőgőt, stb. igazgatja, mihez csaknem jupiteri hatalom kell, ha ugyan szabad az újdonsült papot a vén pogányistenhez hasonlítaniunk.”

A közönség lelkesedése végigkísérte a legenda teljes előadását, a jelenlevők „figyelmükkel és folyamatos rokonszenv-nyilvánításaikkal bámulatos módon *működtek közre* az előadással” – írta Liszt Carolyne hercegnének. Két-hármezer személyre becsülte a Vigadó „gazdagon díszített és lenyűgöző” nagytermét.

Forgó János magáról az oratóriumról is kedvezően nyilatkozott, és még arra is módot talált, hogy Liszt jellemző zenei eljárásának, a téma-transzformációnak egy egyszerű és közérthető megfogalmazást adjon.

„A 'Szt. Erzsébet' című oratórium pedig egyike a legnagyobb műveknek általán véve, s különösen az egyházi zenében! Ez oratóriumba Liszt egy csendes, egyszerű magyar népdalt vett föl alapul, s ránk, magyarokra különösen, sajátos benyomást gyakorolt az, midőn ez igénytelen dalocska, mint valami parasztyermék, Liszt nemesítő lángelméje által királyfivá lesz, nagy fényes vértű vitézzé, s úgy érezzük, mintha azon kicsinyablakú s fehérházú falu, melyben született, a nagy zeneszerző, varázsvesszejének legyintésére fényes nagy várossá lenne, melynek bástyáit ellenség döngeti, s melynek égbenyúló tornyaiban azután diadalmas, messzehangzó harangszó kezdi el zúgva zengeni a győzelmet, vagy a haza dicsőségét.”

A Lisztet közelebbről ismerő Ábrányi leírása azt árulja el, hogy a hangverseny közönsége milyen különlegesnek és újszerűnek tapasztalta meg Liszt zenéjét, azon túl, hogy az igen nagy hatással volt rá:

„A hat egymásba folyó részből álló zeneköltemény a teremtő erő, az alakító tehetség, a költészeti ihlettség és a kidolgozási hatalomnak annyi utolérhetlen képét állítja elénk, s a meglepő szépségek s emelkedett, nagyszerű mozzanatoknak annyi – csaknem elviselhetetlen – fokoztatását tárja fel, hogy a pazarul elénk öntött eszmekincsek között a legnagyobb zavarba jövünk az elsőségek kijelölésében.

Egy egészen új zeneköltészeti világ nyílik meg előttünk, melynek elragadó tündér[képeiről]- s nagyszerű tájképeiről eddigelé még fogalma sem volt a zenevilágnak. Mintegy megsemmisülve állunk a mű utolsó zárhangzatai után, lelkünk elmerül, elkábul a hallottak mámorától, s csak azt érezzük, hogy a zeneköltészeti világ netovábbi határához jutottunk.”

A korabeli sajtóból természetesen prózaibb részletekről is értesülünk a hangversennyel kapcsolatban: kiderül, hogy a szervezők nagyon sok külföldi vendéget hívtak meg és fogadtak, így a pestiek közül sokan nem tudtak elmenni a hangversenyre, ami okot adott némi zúgolódásra. Azt is megtudjuk, hogy az előadás nem volt tökéletes, de a hiányosságok nem fedték el a darab művészi értékét.

A *Pesti Napló* is részletesen beszámolt a hangversenyéről, és egy érdekes adalékot nyújtott a karmester Lisztről. Szerinte Liszt nem karmesterként, hanem szerzőként vezényelt, mert „művének némely mozzanatán elmélázva, merengésében elfelejtette mozgatni pálcáját, és inkább csak a fő kifejezéseknek adott irányt, míg mögötte Erkel teljes igyekezettel és megszokott élénkségével vezette a zenekart”.

A Zenede második ünnepi hangversenyére két nap múlva, augusztus 17-én került sor. Amíg az első nap programjában három szám szerepelt – ezekből csak az oratórium tartott három óránál tovább –, addig a második hangversenyt három részben, két szünettel állították össze, délelőtt tíz órai kezdettel.

Liszt Ferenc – akivel előzetesen egyeztették az ünnepségek programját – azt kérte, hogy a műsorban adjanak tág teret a magyar zeneszerzők művei számára, így legyen a jubileum egyben a magyar zene ünnepe is. Ez azért is volt indokolt, mert az akkor tevékeny magyar zeneszerzők többsége a Zenedében tanított, vagy azzal közeli kapcsolatban állt.

A műsor a következő lett:

Első rész:

1. Volkmann Róbert: *Ünnepi nyitány* nagyzenekarra (Volkmann vez.)
2. Volkmann Róbert: *Sappho* drámai jelenet (Carina Anna ének, Volkmann vez.)
3. Reményi Ede: *Magyar hegedűverseny* (Reményi heg., Erkel vez.)
4. *Alleluja* Händel *Messiás* oratóriumából (Erkel vez.)

Második rész:

5. Liszt Ferenc: *Szimfónia Dante Divina Commediájához* (Liszt vez.)

Harmadik rész:

6. Mosonyi Mihály: *Ünnepi zene* nagyzenekarra (Liszt vez.)
7. Magyar népdalok zenekari kísérettel (Hollósy-Lonovics Kornélia ének, Huber Károly vez.)
8. Liszt Ferenc: *Rákóczi induló* nagyzenekarra (Liszt vez.)

A *Zenészeti Lapok* igyekezett előre felkészíteni a közönséget Liszt műveinek a befogadására. Az augusztus 3-i számban a legenda szövegekönyvéből közölt részleteket, az augusztus 17-i számban pedig Dante *Divina Commediáját* és az általa ihletett Liszt-szimfóniát ismertette.

Úgy tűnik, nem mindenkinek sikerült az alkalomhoz méltó és jól sikerült művet komponálni. Volkmann nyitánya magán viselte a sebtében összecsapott mű vonásait, Ábrányi borúsnak és közhelyesnek találta az ünnepélyesnek szánt darabot. Reményi hegedűversenye pedig kissé terjedelmesre és egyhangúra sikerült, de a közönség lelkesen jutalmazta a zene magyaros hangzását és Reményi hegedűjátékát.

A hangverseny közepén elhelyezett *Dante-szimfóniának* minden esélye megvolt arra, hogy sikert arasson. Sajnos az énekkarak nem tudták elég jól betanulni a záró kórust, így Liszt,

aki csak egyszer tudott próbálni, úgy döntött, hogy csak az első, *Pokol* tételt vezényeli. A döntés jónak bizonyult, és Liszt egy második jelentős zeneszerzői sikerét könyvelhette el a Vigadóban. Ábrányi Kornél így írta le a szimfónia előadását:

„A pokol minden irtózatossá képe feltárult előttünk, s akaratlanul éreznünk kellett a génius hatalmát, mely kénye-kedve szerint meghurcol a túlvilág legrémesebb tájain is [...]. Majd fellép Francesca da Rimini, hogy elsírja előttünk vesztett paradicsoma feletti panaszait. Megható része ez a symphoniának, mely annak „pokol” részét mint egy túlvilági égi fény világítja át egy pillanatra, hogy utána még metszőbb s még kétségbeesettebb legyen a sötétség végtelen kínrétege!

A trombiták tompa zúgása szakítja félbe e szerelmi jelenet emlékeit, és ismét a feneketlen mélybe sodortatunk, hogy elborzadjunk a kínok képein, melyeket nincs ecset és szó, hogy rémségesebben élénk állíthatnák, mint Liszt zenéje, mely velőt ráz, képzeletet korbácsol, s lelket zúz össze. [...]

A közönség, elkábulva a mű nagyszerű hatásától, szűnninemakaró [sic!] tapsokkal követelte annak ismétlését, mely kívánságnak szerző engedett is. Elismeréssel kell megemlékeznünk ez alkalommal a zenekarról, mely egy napi – igaz, hogy szakadatlan és ernyedetlen – próba után a lehető legkielégítőbben oldotta meg rendkívül nehéz feladatát. Liszt maga meg volt elégedve, s a mű végeztével a zenekar több első rendű tagjával melegen szorított kezét.”

A hangverseny harmadik része jobban sikerült, mint az első. Mosonyi Ünnepi zenéje nem sebtében összecsapott darab volt, hanem egy már kész, megfelelően kiérlelt mű. Lisztnek annyira megtetszett a darab, hogy elvállalta a vezénylését, ami nagy megtiszteltetésnek számított.

Ezután Hollósy Kornélia, „az ország csalogánya” énekelt népdalokat. A Nemzeti Színház színpadától elbúcsúzott művésznőt, aki „páratlan ízlésű magyar öltözékben” és veleszületett eleganciával lépett a színpadra, a közönség igazi rajongással fogadta, és minden dalát meg kellett ismételnie. Az énekét kísérő zenekart Huber Károly igazgatta.

A hangversenyt a Liszt-féle *Rákóczi induló* zárta, amelyet a művész erre az alkalomra újra feldolgozott, ezúttal zenekarra. A zenekari változat zenei szempontból jelentősen eltér a *XV. rapszodiaként* ismert zongoraváltozattól. Ábrányi szép hasonlattal írta le az előadást:

„[A Rákóczi indulót] a zenekar példás tüzzel és lelkesedéssel adá elő Liszt személyes vezénylete alatt, ki maga egészen felmagasztosult mellette, mintha a zenekar egy győzelemittas sereg lett volna. – Az is volt; nem ugyan karddal és kopjával a kezében,

ám a művészet fegyvereivel, melyekkel oly vezér alatt mint Liszt, soha elnemvitázható szellemi hódításokat tett.”

A lelkes kritikus ennek a napnak a tanulságait a közelgő kiegyezés hangulatában így összegezte:

„E hangverseny sikerülte fényes bizonyosságul szolgálhatott hazánk fővárosának magas műízlése, valamint teremtő és végrehajtó tehetségei kiválósága felől, mire méltán büszkék lehetünk, s mellyel mind azokat, kik a magyart oly igen szeretik szellemi s így művészeti kiskorúságra is kárhoztatni, kellőképpen meggyőzhettük arról, hogy a magunk lábán is tudunk már járni, s hogy egy valódi nemzeti zeneünnep létrehozatalára nincs szükségünk civilizátoroskodó szomszédainkra támaszkodni.”

A *Szent Erzsébet legendája* rendkívüli sikerére való tekintettel az oratórium egy újabb előadását szervezték meg augusztus 22-én ugyanazokkal az előadókkal. Liszt így számolt be róla Carolyne hercegnének:

„Tegnap este, 22-én kedden, harmadik és utolsó hangverseny a Vigadó termében. Mivel az Erzsébet, amely körülbelül 3 óráig tart, bőven betölti az estét – ezúttal semmi mást nem engedtünk felvenni a műsorba. A Dante hihetetlen sikere után a második koncerten, nem volt kétség a siker folytatódása, sőt növekedése felől az Erzsébet második előadásán. Az előadás kiváló volt. Az 500 ember a kórusban és a zenekarban bizonyos szenvedélyes áhitattal, időnként lelkes átszellemültséggel látta el feladatát. Ezen kívül Erzsébet szerepe különös fényt kapott előadója, egy különleges finomságú fiatal nő, Pauli-Markovicsné által.”

A közönség ismét „fulladásig” megtöltötte a termet, és ez az előadás sokkal jobban sikerült, mint az első. Ráadásul a *Rákóczi indulót* játszották, amelyet a közönség viharos „Éljen!” kiáltásai szakítottak félbe.

Liszt tehát mindhárom hangversenyen fényes sikert aratott, és ez a nagy műveket, a szimfóniát és oratóriumot komponáló zeneszerző sikere volt. Augusztus 30-án elégedetten számolt be Carolyne hercegnének pesti fellépéseiről:

„Józan ésszel nem lehetett számítani ilyen teljes, ilyen rendkívüli sikerre! Ha a két római hangverseny, a Macaóban és a Capitolióban, siker volt – a négy pesti hangverseny az utóbbi tizenöt napban messze felülmúlta őket. A kétszer előadott Erzsébet, a lelkesen megtapsolt és a követelésre újra előadott Dante, a teljes lakosság lelkes tiszteletében meggyökerezett nevem és személyem – ezek a kévéi annak az aratásnak, amelyet Magának ajánlok, a Magának járó mély és alázatos hála érzésével!”

A három zene- és énekkari hangverseny hallatlan sikere arra készítette Lisztet, hogy Magyarországnak különleges ajándékot adjon: egy zongorahangversenyt a Vigadóban. A következő tizenöt évben a magyar főváros lesz az a kiváltságos hely, ahol Lisztet nem csupán zeneszerzőként és karmesterként, hanem zongoraművészként is hallani lehet.

Liszt 1865-ös magyarországi látogatása és művészi ténykedése nagy jelentőségű eseménysorozatnak bizonyult. Annak a jótékony hatását, hogy Liszt *Szent Erzsébet legendájának* ősbemutatójával Magyarországot ajándékozta meg, ma is érezzük: ez egyik jele annak a kiemelt szerepnek, amelyet Liszt más országokkal szemben hazájának tartott fenn. A kortársak szemében általában nehéznek számító liszti zene példás betanulása és előadása nagyot lendített Pest-Buda zenei igényességén, a magyar zenészek öntudatán, akik Liszttel próbálva sokat tanultak, és újra meggyőződhetek arról, hogy tudnak annyit, mint a weimari zenészek.

A Vigadó új épületét 1865 januárjában egy bállal nyitották meg, ám úgy tekinthetjük, hogy valójában a Liszt-koncertek avatták fel az új hangversenytermet.

Liszt Ferenc szerzői estjei 1869-ben

Az 1865 utáni években Liszt Ferenc karmesterként és zongoraművészként egyaránt fellépett a Vigadó dobogójára. Könyvünkben a két művészi tevékenységet szétválasztva előbb a zeneszerzőt mutatjuk be, a zongoraművészről egy későbbi fejezetben lesz szó.

Liszt Ferenc 1867-ben Ferenc József császár és Erzsébet császárné koronázási ünnepére érkezett Pestre. Az 1867. június 8-án megtartott koronázási szertartás ünnepi misével végződött. Erre az alkalomra komponálta meg Liszt zenetörténetünk első „magyar” miséjét, ami hatalmas sikert aratott: Lisztet nemzeti hősként emlegették az újságok. Liszt szerette volna művét egy jótékonyági hangversenyen a Vigadóban előadni, és így a szélesebb közönséggel is megismertetni, de ezt sebtében nem sikerült megszervezni, így 1867-ben Liszt nem lépett föl a Vigadóban.

1868-ban a Budapesti Filharmóniai Társaság engedélyt kért a mise előadására, Liszt azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ennek az első bemutatóját maga vezényelje. Nem önkényeskedés és nem is rigolya volt ez. Liszt művei tele voltak szokatlan harmóniai fűzésekkel, nehezen intonálható hangközökkel és sajátos hangszerelési megoldásokkal. A kor átlagos zeneműveinél jelentősen nehezebbek voltak, a zenét másként kellett megközelíteni, mint ahogyan az szokványos volt. Amikor Liszt maga akarta vezényelni művei premierjét, csak biztosítani szerette volna, hogy azok úgy hangozzanak el, ahogyan azt ő képzelte el, és így elérjék a megfelelő hatást.

A magyar zenészek tehát 1869 áprilisában felkeresték az épp Bécsben tartózkodó Lisztet, és megkérték, jöjjön és vezényelje el a nagy sikert aratott *Magyar koronázási miséjét* két nagy ünnepi hangversenyen. Ez azért is tűnt időszerűnek, mert az 1867-es kiegészítést követően 1869 tavaszán először ült össze újra a sok évig szünetelő magyar országgyűlés.

Liszt nem készült Pestre jönni, de örömmel fogadta a felkérést. A fővárosi zenészek két hangversenyt terveztek csupa Liszt-műből, mindkettőnek fénypontjául a *Magyar koronázási misét* szánták Liszt vezényletével. A többi mű dirigálását, tekintve, hogy már elhangoztak Magyarországon, Erkel Ferenc vállalta.

A tervezett műsor a következő volt:

1869. április 26-án, hétfőn:

1. *Dante-szimfónia* (teljes)
2. *Harci dalok*
3. *Magyar koronázási mise*

1869. április 30-án, pénteken:

1. *Hungária* szimfonikus költemény
2. *137. zsoltár*
3. *Magyar koronázási mise*

Liszt április 21-én, szerdán este, az országgyűlés megnyitásának másnapján érkezett. Április 23-án zárt ajtók mögött tartotta a *Magyar koronázási mise* első főpróbáját a Vigadóban, csak néhány válogatott meghívott lehetett jelen. A kétszáz tagból álló kórossal Knahl Antal és Engeszer Mátyás karnagyok, a százötven tagú zenekarral pedig Erkel Ferenc már két hete elkezdtek próbálni. Az együttest a Filharmóniai Társaság zenekara, a Budai Ének- és Zeneakadémia, a Nemzeti Zenede tanárai, a Zenekedvelők Egyesülete és a Budai Dalárda tagjai alkották. Lisztet lelkes „Éljen!”-nel fogadták. A körülbelül ötven perces mise próbája alig volt hosszabb egy óránál, ami arra utal, hogy nem kellett sokszor megállni vagy ismételni. A második főpróbára két nappal később, vasárnap délután háromkor került sor.

Az előadás igazi siker volt. Erkel vezetése alatt a *Dante-szimfónia* immár jól kiérlelve, teljes egészében szólalt meg. Időközben a több kórus tagjaiból egyesült női kar betanulta a darab végén található *Magnificat* kórust. Bár a *Purgatórium* sokkal kifinomultabb és kidolgozottabb, a közönségre a szimfónia első tétele, a *Pokol* tett nagyobb hatást. A krónikás Ábrányi szerint ez a nagyszabású szimfónia a programzene területén felülmúlhatatlan alkotás, amely elhomályosította a Budai Dalárda száztagú férfikara által amúgy nagyon jól előadott *Harci dalokat*.

A közönség már a *Dante-szimfónia* első része végén „*elkábító lelkesedéssel*” üdvözölte a teremben ülő Lisztet, és ez a lelkesedés fokozódott, amikor a pódiumra lépett, hogy miséjét vezényelje. A *Magyar koronázási mise* „*oly fényes diadalt aratott, aminőre csak egy ily zseniális mű van feljogosítva*”.

A fővárosi sajtó különböző módon reagált az előadásra. Úgy tűnik, a két főpróba nem volt elég, mert előfordultak hibás belépések és eltévesztett hangközök. Magáról a műről is

eltértek a vélemények: egyesek túl rövidnek és túl szerénynek találták a nagyszabású *Esztergomi mise*hez képest, mások hiányolták benne az egyöntetűséget.

Kétségtelen, hogy a *Magyar koronázási mise* rövidebb, és lényegesen eltér az *Esztergomi misétől*. Ez egy kísérleti mű, amelyben Liszt megpróbálta a magyar verbunkos zenét egyházi zenévé stilizálni – és ez sikerült is neki. A mise minden tételében megnyilvánul valamilyen magyar jelleg. A *Kyrie* témája duplán nyújtott ritmusú: ha gyors tempóban szólalna meg, ropogós magyar táncdallamra emlékeztetne, de mivel lassan adják elő, egyházasan méltóságteljessé szelídül. A *Gloria* és az *Agnus Dei* tételekben, a „*Qui tollis peccata mundi*” [„*Te elveszed a világ bűneit*”] szövege egy ereszkedő cigányskálán mozog, amely bővített másodjaival a vágyakozó-mélabús magyar érzelmi világot hivatott megjeleníteni. A *Gloria* tétel lendületes részéből világosan kivehető a *Rákóczi induló* egy részlete – a koronázási szertartáson ezt jóformán mindenki felismerte. A *Benedictus* tételt egy hosszú hegedűszóló vezeti be, amely a cigányprímások rögtönzésére emlékeztet. Ábrányi, aki bizonyára Lisztől értesült a mise koncepciójáról, így nyilatkozott róla:

„Egy széles keretű és talapzatú épületet nem lehet oly szempontból megítélni, mint a kevésbé kiterjedtet, sőt, ha az utóbbi kisebb méretekben is az előbbi nagyszerűségét mutatja, még inkább bámulnunk kell a teremtő kezet, mely szűk téren is impozánst alkotott.”

A következő hangversenyen is két régebbi Liszt-mű előzte meg a *Magyar koronázási misét*. A *Hungária* szimfonikus költeményt Liszt 1848 és 1854 között dolgozta át zenekarra egy korábbi zongoradarabja, a *Heroischer Marsch im ungarischen Styl* [Magyar stílusú hősi induló] alapján.

A *Hungária* ősbemutatója is Magyarországon volt: 1856. szeptember 8-án a Nemzeti Színházban hangzott el. 1869. április 30-án tehát ez a mű nyitotta a hangversenyt, amely az elvárásoknak megfelelően nagy sikert aratott. 1856-ban persze nagyobb lelkesedéssel fogadták: az 1848/49-es szabadságharc leverését követő osztrák önkényuralom idején egy függetlenségi kiáltvánnyal ért fel.

A második szám Liszt *137. zsoltára* volt. Amíg a *Hungária* bevallottan magyar mű, addig a *137. zsoltár* Liszt-féle hangszerelésében csak a cigányskála panaszos bővített másodjai utalnak arra, hogy a Babilonba hurcolt választott nép honvágya most magyar vonatkozásokat nyert. Erkel Ferenc vezényelt, az énekszólamot Saxlehner Emma, a Nemzeti Színház művésznője adta elő, Huber Károly, a Nemzeti Színház karnagya hegedült, Siposs Antal zongorázott, Engesser Mátyás orgonált, Dubez Péter pedig a hárfán játszott. A közönség nagy tetszéssel fogadta a darabot, és megismétlését követelte, aminek Erkel örömmel tett eleget.

Ezután Liszt lépett az emelvényre. Ezen a hangversenyén szerényebb volt mind az énekkar, mind a zenekar létszáma. A bizonytalan, kevésbé felkészült művészeket felmentették,

így az előadás sokkal tisztábbra, egyben hatásosabbra sikerült, mint pár nappal korábban. Liszt Ferenc elégedetten számolt be a hangversenyéről Carolyne hercegnének:

„Pesten minden jól végződött. A második hangverseny tökéletesen sikerült – azt hiszem, a lehető legjobban láttam el a feladatomat. Egyébként semmi sem késztet jobban a szerénységre, mint a siker. Amíg az embert kívülről durván támadják, hajlamos arra, hogy kétségbevonat szerény értékét eltúlozza. A közönség elismerése arra késztet, hogy szerényebb véleménnyel legyek magamról – és jobban átérezzem fogyatékoságaimat.”

Az 1869-ben adott koncertek sikere nem tűnt olyan áthatónak, mint az 1865-ben adott jubileumi előadásoké, mégis az év kiemelkedő eseményeit jelentették a pesti közönség és a Vigadó számára. Mindkét hangverseny jövedelmét jótékony célokra fordították, jelentős részét a résztvevő zenei egyesületek kapták, akik általában ingyen zenéltek. Az egymással versengő egyesületeket a Liszt iránti rajongás összefogásra és együttműködésre készítette, jelenlétével és az ő kedvéért olyan egyedülálló, nagyszabású hangversenyek jöttek létre, amelyeket semmilyen más alkalommal nem szerveztek az ikerfővárosban.

A Beethoven centenárium (1870)

Az 1869-es év jelentős változásokat hozott Liszt életében. Carl Alexander weimari nagyherceg, aki nem törődött bele abba, hogy Liszt elhagyta a várost, még 1861-ben kinevezte őt a weimari királyi udvar kamarásának. Ez nagyon megtisztelő rang volt, amelyhez semmilyen kötelezettség nem társult. 1868-ban a nagyherceg berendezte Liszt számára az egykori udvari kertészet épületének emeletén található kényelmes, három szobás lakást. Ebben tágas zeneterem is volt, így az 1869 januárjában Weimarba látogató Liszt ismét tanítványokat kezdett fogadni, és felelevenítette régi weimari szokását, hogy vasárnap délelőttönként zenei matinékat rendezzen a lakásán.

A Weimarba való visszatérés új időszakot, Liszt „háromfelé elágazott” életének a kezdetét jelentette, ahogy sajátos francia kifejezéssel „ma vie trifurquée”-nek nevezte. Ezentúl rendszeresen megosztotta idejét Róma, Weimar és Magyarország között.

1870-ben a zenei világ Ludwig van Beethovennek, a klasszikus zene legnagyobbjának és a romantikus zene előfutárának 100. születésnapjára készült. Huszonöt évvel korábban Bonn, Beethoven szülővárosa, többnapos nemzetközi fesztivált kezdeményezett, és főterén Beethoven egész alakos bronzszobrát avatták fel több királyi fenség és a világ legnagyobb

zeneművészeinek jelenlétében. Az 1845-ös ünnepség legjelentősebb szervezője és szereplője Liszt volt, aki 1840 és 1845 között többször ellátogatott Bonnba, és több hangversenyt adott a Rajna-menti városokban az ünnepséget szervező alapítvány javára. Liszt 1837 óta megszakításokkal dolgozott Beethoven szimfóniáinak zongorára való átültetésével, végül 1863–64-ben sikerült kiadni mind a kilenc szimfóniát, kétkezes zongoraváltozatban. Ezen kívül Beethoven más műveiből is készített átíratot: dalaiból, *Nagy Szeptettjéből* és az *Athén romjai* színpadi zenéből, amelyet Beethoven a Pesti Városi Színház megnyitójára írt.

Lisztnek az 1845-ös bonni ünnepség lebonyolításában is oroszlánrésze volt: az ő kérésére ácsolták össze deszkából pár nap alatt a több ezer embert befogadó, rögtönzött koncerttermet a kölni dóm újjáépítésén dolgozó építómunkások. Liszt állította össze a hangversenyek műsorát, vele próbáltak, és ő vezényelte a műsor legnagyobb részét. Ezenkívül saját szerzeménnyel, egy kantátával is tisztelgett nagy példaképe előtt, amelyet O. L. B. Wolff jénai professzor szövegére komponált.

Liszt számára Beethoven volt a Mester: egy merész és önálló, korával és környezetével dacoló zeneszerző, aki új utakat nyitott a zene számára. Nagy példakép volt Liszt szemében a pályáját egy főúr szolgálatában kezdő szegény ifjú, aki Bécsben független művésszé vált, és hercegekkel, grófokkal barátkozva megszerezte és büszkén megőrizte alkotói önállóságát.

Liszt még gyermekként járt Bécsben Beethoven lakásán, és zongorázott az akkor már teljesen siket zeneszerzőnek, aki megsimogatta a fejét a szőke kisfiúnak, akinek a játékát hallani nem, csak látni tudta. A legendával ellentétben Beethoven nem ment el Liszt hangversenyére, és nem adott neki nyilvánosan „felavató csókot”.

Liszt hangversenyeinek műsorán 1846 után legtöbbször szerepelt egy Beethoven-darab, idővel többnyire első számként. Nagy előszeretettel játszotta például az op. 106 *Hammerklavier-szonátát*, házi zenei estélyeken pedig Reményi Edével vagy Hubay Jenővel együtt az op. 47 *A-dúr hegedű-zongora (Kreutzer)-szonátát*.

1870-ben Liszt újabb kantátával készült Beethoven százéves évfordulójára. Ezúttal Adolf Stern irodalomtörténész szövege szolgált kiindulópontul a négy szólista, énekkar és zenekar részére komponált műhöz.

Liszt második Beethoven-kantátája 1870 tavaszán készült el, és először a német zenészek weimari fesztiválján, 1870. május 29-én szólalt meg.

Liszt Ferenc egyik alapítója volt az 1861 augusztusában létrehozott Általános Német Zeneegyesületnek (Allgemeiner Deutscher Musikverein), amelynek az volt a célja, hogy segítse az új zeneművek előadását és megismertetését. Az akkoriban számos kisebb-nagyobb hercegségben élő német zenészek két-háromévente többnapos zenei fesztiválokat szerveztek, amelyek során két-háromszáz tagú zenekar és hasonló méretű énekkar segítségével mutathatták be legújabb műveiket az „új német iskolához” tartozó zeneszerzők. Tekintve, hogy Liszt az „iskola” kezdeményezője volt, a legtöbb fesztiváljukon tevékenyen részt vett.

Liszt 1870. július 30-án reggel indult Bécsből Magyarországra. A francia–porosz háború kitörése miatt meglehetősen lehangolt művész egyenesen Szekszárdra, Augusz Antal barátjához utazott.

Liszt világpolgár volt, Magyarország után Franciaország volt második hazája, de tizenhárom évig élt Weimarban is, ahol magáévá tette a német kultúra megújításának ügyét, és számos barátságot kötött. Gyermekének anyja félig német, félig francia származású volt. Nagyobbik lánya, az 1862-ben elhunyt Blandine, a francia Émile Ollivier-hez ment férjhez; 1870-ben Liszt veje III. Napóleon császár miniszterelnöke volt, és kistia (Liszt unokája) is Franciaországban élt. Liszt kisebbik lánya, Cosima, ekkor már Richard Wagner felesége volt, és tőle, valamint első férjétől, Hans von Bülowtól származó öt gyermekével együtt Németországot tartotta hazájának. A magát kettészakítva érző, mindenfajta sovinizmust mélyen ellenző Liszt Ferenc ebben a számára feloldhatatlan, nyomasztó helyzetben a magyar vidék csendjébe menekült.

Időközben Pesten is döntés született a Beethoven-centenárium megrendezéséről, és a szervezőbizottság 1870. október 31-én hivatalos levelet írt Lisztnek, melyben kérték, hogy vegyen részt a december 16–18. közötti időszakra tervezett ünnepségen, és december 18-án vállalja egy nagy Beethoven-hangverseny vezénylését. A bécsiek is meghívták Lisztet, de ő természetesen honfitársait részesítette előnyben. Liszt november 16-án reggel érkezett Pestre, hogy előkészítse az ünnepi hangversenyt, és rögtön próbálni kezdett.

A szervezőbizottság nagyon készült Beethoven megünneplésére: magyar és német nyelvű „emlékfüzetet” adott ki, melyben az ünnepsorozat műsorán és szereplőin kívül olvasható volt Beethoven életrajza, Liszt kantatájának szövege, Wagner „magyarázata” (rövid tanulmánya) a *IX. szimfóniáról*, Berlioz „magyarázata” a *Fidelióról*, valamint Beethoven heiligenstadti végrendelete. A *Zenészet*i Lapok december 11-i száma nagyobb részben a Beethoven-ünnepséggel foglalkozott, és közölte az ünnepségek részletes műsorát is:

Szerdán, december 14-én a Nemzeti Színházban:

Goethe: Egmont drámája Beethoven teljes zenéjével

(Előadási főpróba jelmezzel és díszletekkel, kedden, dec. 13-án délelőtt)

Csütörtökön, december 15-én a Nemzeti Színházban:

Beethoven: Fidelio

(Előadási főpróba jelmezzel és díszletekkel, szerdán, dec. 14-án délelőtt)

Pénteken, december 16-án a Vigadó nagytermében:

NAGY ZENE- ÉS ÉNEKKARI DÍSZHANGVERSENY

LISZT FERENC személyes igazgatása

és a Nemzeti Színház zene- és énekkara, a Budai Ének- és Zeneakadémia, a pesti Nemzeti Zenede és a Budai Dalárda közreműködése mellett.

MŰSOR:

ELSŐ SZAKASZ:

1. Liszt Ferenc: Beethoven-cantate

A magánrészeket előadják:

Pauli- Markovics Ilka asszony, Kvassay-Saxlehner Emma asszony, Odry Lehel (a Nemzeti Színház tagja) és Schmidt Ferencz (a Budai Énekakadémia tagja).

2. Beethoven: Nagy „hegedű-verseny”

Előadja: Reményi Ede

MÁSODIK SZAKASZ:

3. Beethoven. 9. szimfónia

A magán énekrészeket előadják:

Pauli-Markovics Ilka asszony, Kvassay-Saxlehner Emma asszony, Kőszeghy Károly és Pauli Richárd (a Nemzeti Színház tagjai)

(Főpróba hétfőn dec. 12-én a Vigadó nagytermében, délután két órakor.)

Liszt tehát ismét négy-öt száz tagú óriás együttest vezényelt, és próbáit is ennek a művész sokaságnak tartotta. Amíg korábbi hangversenyei előtt Liszt csak két-három alkalommal próbált, most egy egész hónapot szánt az énekkari és zenekari gyakorlásra.

A korabeli beszámolókból kitűnik, hogy nem volt könnyű Liszttel próbálni. A nagy művész igényes volt, magasak, néha irreálisak voltak az elvárásai. Egy-egy problémás részt megszállottan ismételtetett mindaddig, amíg nem lett elég pontos, elég kifejező. Liszt zeneértelmezése sokkal szabadabb és rugalmasabb volt, mint amihez a zenészek a világ bármely táján hozzászórtak. Vezénylésében (épp úgy, mint zongorajátékában) rugalmas volt a tempó, a frázisokat hol kibővítve, hol összesűrítve, hol felgyorsítva kérte, és az előadásnak ez a hajlékonysága fárasztóvá tette a játékot: folyamatosan figyelni kellett rá, nem lehetett csak úgy rutinból játszani.

Liszt energikus és szenvedélyes, szívós és fáradhatatlan volt. Nehezen lehetett bírni azt a tempót, amit diktált. Ugyanakkor rajongott a zenéért, amelyet vezényelt, és lelkesedését átadta az együttesének. Ha valaki rá tudott hangolódni, elég volt az arcába, a szemébe nézni. Az az előadás, amelyet Liszt vezényelt, élt, lüktetett, felkavart, felemelt. De a szokatlanul hosszú nyúló próbák alatt a zenészek elfáradtak, elvesztették türelmüket. Liszt ilyenkor ingerlékeny lett, pálcájával a karmesteri pultot csapkodta – több pálcát is eltört.

A december 12-i főpróbáról nincs említésre méltó leírásunk. Magáról a díszhangversenyéről viszont a legtöbb pesti újság beszámolt. A hét órára meghirdetett este az ország politikai elitje is felvonult. Hét óra előtt öt perccel maga az uralkodó, Ferenc József is megérkezett udvari kíséretével. Albrecht főherceg magyar huszártiszti egyenruhában díszelgett a szomszédos páholyban. Megjelent József főherceg a feleségével, Beust gróf, a monarchia talán legbefolyásosabb minisztere, valamint gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a feleségével. A másik páholyban a tábormokok foglaltak helyet, a földszint első soraiban a miniszterek és az előkelőségek ültek, a kisteremben pedig állt a közönség.

Amikor Liszt a dobogóra lépett, kitörő tapsvihár fogadta. Azzal vetett véget a szünni nem akaró üdvözlésnek, hogy felemelte karmesteri pálcáját. Elsőként saját *II. Beethoven-kantátáját* vezényelte. Néhány bevezető ütem után Beethoven *op. 97-es B-dúr zongorás triójának Andante cantabile* tétele bontakozott ki nagyszerű hangszerelésben. Ez a beethoveni téma fogja egybe a kantátát, miközben újra és újra, megváltozott alakban jelenik meg Liszt saját motívumai közepette. Az első főrész végétől kezdve az *Eroica* szimfónia hősi témája is felbukkan. Ez a két téma a békességvágyat és hősiességet jeleníti meg, a halhatatlan Beethoven muzsikájának két meghatározó jellemvonását. Liszt műve gondosan felépített: a Beethoventól ismert hangzások Liszt új szellemű muzsikájába épülnek be, a szólók, a kórus, a zenekari részek szervesen összefonódnak, míg végül a kantáta egy gondosan előkészített apoteózissal zárul.

Bár Lisztnek csaknem egy hónapja volt a próbákra, úgy tűnik, ez mégsem volt elég. Itt-ott hibák csúsztak az előadásba, a zenekar és a szólisták is bizonytalankodtak és vétettek is. A mű hatása mindezek ellenére érvényesült: a közönség nem várta meg, hogy kicsengjenek a záró akkordok, tapsviharban tört ki, és Lisztnek újra és újra meg kellett hajolnia.

Ezután a hegedűverseny következett Reményi Ede előadásában. A *Zenészeti Lapok* erről is tudósított:

„A művész egészen át volt szellemülve az ünnepély méltóságától, s igazi művészi melegség és ihletettséggel értelmezte ez óriási nehézségekkel terhelt művet... Az általa szerzett cadenciákban virtuozitásának ritka tökélytűntette fel. Valóban nem csekély feladat volt a terem tropikus hőségében megküzdeni a húrok érzékenységével. A közönség közben is többször, a végén pedig zajos tapsokkal jutalmazta a művész játékát.”

A szünet után előadott *IX. szimfónia* megkoronázta a díszhangversenyt. A Liszt-kantátában itt-ott bizonytalankodó szólisták már leküzdötték a lámpalázukat, és a zenekar is magabiztosabban követte Liszt pálcáját. A legmegbízhatóbban az énekkarok teljesítettek, amelyek *„jól és erőteljesen működtek mindvégig”*, de ehhez hozzátartozik az is, hogy a kórus két oldalán egy-egy segédkarnagy, Engesser és Knahl dirigált. A *IX. szimfóniát* Erkel már öt évvel korábban előadta, és talán ennek is szerepe volt abban, hogy ilyen kiforrottan, magával ragadóan sikerült az előadás.

A szimfóniát tapsorkán fogadta, a hatalmas együttest hosszasan ünnepelték. Többen úgy látták, hogy Ferenc József örömmel vett részt az eseményen és szívesen tapsolt. A hangverseny végén a Vigadóból az utcára kitódult közönség a kint várakozókkal együtt még egy darabig zajosan éltette Lisztet, aki hiába próbált kitérni az ünneplés elől. Carolyne hercegnének így számolt be a hangversenyről:

„Zsúfolt terem, amilyenre alig emlékezni itt Pesten. A magas árak ellenére már napok óta nem lehetett jegyet kapni. Jelen volt a császár, és Albrecht és József főhercegek egy szomszédos páholyban. Őfelsége azt kérte, ne fogadják a szokásos tussal – ami megfosztott engem a saját tussomtól!

Az előadás kielégítő volt számomra, és az itteniek számára minden eddig felülmúló – mivel gondom volt arra, hogy lelkiismeretesen próbáljak. Pályafutásom végére utolérhetetlen karmesternek kezdek számítani! Végül sok taps – és Semmittevő [Liszt így nevezte önmagát] részéről nyugodt és komoly magatartás.”

Az újságok többsége dicsérte az előadást, de akadt néhány, amely nem osztozott az általános lelkesedésben. Meglepő, hogy a *Vasárnapi Újság* a Beethoven-ünnepségek kapcsán csak a Nemzeti Színház előadásairól írt, a hangversenyt meg sem említette. Akadt olyan lap is, amely a Beethoven-szimfónia remek előadását annak tudta be, hogy a zenekar *„Erkeltől tanulta meg Beethoven szellemét tolmácsolni.”* A *Zenészet* külön méltatta Liszt érdemeit, aki *„példás munkásságot és mondhatni önfeláldozást tanúsított az ünnepély zenészeti részének lehető érvényre emelése körül”*.

Akárcsak a két 1869-es hangverseny, ez a Beethoven-est is jótékonyági hangverseny volt. A bruttó jövedelme 4400 forint volt, amihez Ferenc József 300 forinttal járult hozzá. A koncertszervezők kifizetése után megmaradt jelentős összeget a közreműködő zenei egyesületek közt osztották szét, 200 forintot pedig Beethoven egyik szegény nőrokonának küldtek el.

Az 1870–71-es francia–porosz háború arra készítette Lisztet, hogy hosszasan időzzön Magyarországon, és egyben megerősítette elhatározását abban, hogy évente több hónapot töltsön itt, és valamilyen formában hozzájáruljon a magyar zenei élet fejlődéséhez. Felvetődött az az elgondolás, hogy Lisztnek udvari karmesteri állást hozzanak létre, valami hasonlót ahhoz, amelyet Weimarban betöltött. De Liszt már nem kívánt teljes állásban vezényelni. Andrassy Gyula gróf, aki egyszer azt mondta: *„Nem értem Liszt zenéjét, de értem Lisztet”*, megfelelő állást eszközölt Liszt számára: 1871. június 13-án Ferenc József Lisztet királyi tanácsossá nevezte ki évi 4000 forintos járadékkal. Ez ugyan nem zenei feladatkör volt, hanem politikai: ha akart volna, Liszt részt vehetett volna a magyar törvényhozásban. Ám neki ez tökéletesen megfelelt: teljesen szabadon vállalhatott olyan feladatot, amelyet jónak látott a magyar zenei

élet felpezsdítésére anélkül, hogy bárki zenész hatáskörét csorbította volna, vagy bármilyen formában illeszkednie kellett volna a magyar zenei élet hierarchijába.

Művészi jubileum

1873 tavasza nemcsak Liszt, hanem az egész magyar zenei élet számára is jelentős eseményeket hozott. Február 8-án a Parlament elfogadta az alapítandó Zeneakadémia költségvetését. Liszt Ferencet szánták az új intézmény tiszteletbeli elnökének. Egy hétszemélyes bizottságot hoztak létre, amelynek feladata lett megtervezni az új intézményt. Ennek természetesen Liszt is tagja lett.

Ebben a várakozással teljes hangulatban a nemrég alakult „írói s művészi társaság” – későbbi hivatalos nevén a Magyar Írók és Művészek Társasága – úgy döntött, hogy egy Liszt-ünnep szervezésével mutatkozik be a fővárosi közönség előtt. Igaz, hogy már elmúlt a művész életének több fontos jubileuma: az első nyilvános fellépése (1820 októberében a soproni régi kaszinóban), az első professzionális fellépése (1822. december 1-jén Bécsben) és a hatvanadik születésnap (1871. október 22-én). Két évforduló mégis 1873-ra esett. Ötven éve, 1823. április 13-án volt a gyermek Liszt utolsó bécsi hangversenye, amely Carl Czernynél folytatott zongoratanulmányainak végét jelölte. A legenda szerint ezen a hangversenyen Beethoven is jelen volt, és a hangverseny végén homlokon csókolta a kis művészt, ezzel mintegy zongoraművésszé avatva őt. És ami a magyar közönségnek még fontosabb lehetett, hogy 1823. május 1-jén játszott a gyermek Liszt először a magyar fővárosban, a Hét Választófejedelem vendégfogadó tizenöt ablakos emeleti dísztermében.

Az Írók és Művészek Társasága szeptember 7-én gyűlést tartott és jubileumi bizottságot választott. A bizottság elnöke Haynald bíboros – aki Liszt társaságában szeretett hangversenyre járni –, a jegyzője Ábrányi Kornél, a *Zenészet* Lapok főszerkesztője lett. Mivel a Zenede vezetőségének egyes képviselői rossz szemmel nézték a Zeneakadémia alapítását, amely pusztán a létével megfosztani készült a Zenedét kiváltságos és kizárólagos pozíciójától, amelyet mint a főváros első és legrangosabb zenei tanintézménye eddig elfoglalt, az írók és művészek attól tartottak, hogy a Zenede nem szívesen csatlakozna Liszt Ferenc, a leendő Zeneakadémia elnökének ünnepléséhez.

Liszt *Krisztus* oratóriumának ősbemutatója 1873. május 29-én volt a weimari nagy evangélikus templomban. A jubileumi bizottság úgy döntött, hogy az ünnepeltet a *Krisztus* oratórium nagyszabású pesti bemutatójával lepi meg.

Ez természetesen azonnal felszínre hozta azt az értelmetlen helyzetet, hogy épp a Zenede képviselői, akik nagy részben a Nemzeti Színház zenészei és egyben a Filharmóniai

Társaság tagjai is voltak, kimaradjanak a szervezésből, úgyhogy őket is bevették a szervezőbizottságba. Hogy az ünnepségeknek megfelelő fénye és nemzetközi visszhangja legyen, számos neves külföldi művész, mecénást és újságírókat hívtak meg, valamint Liszt legfontosabb külföldi barátait és ismerőseit.

A jubileumi bizottság igen okos gondolata volt bevonni Pest városának „közgyűlését” az ünnepségekbe. A városi tanács 1500 forintot ajánlott fel a külföldi vendégek szállásának és ellátásának fedezésére, emellett egy Liszt Jubileumi Ösztöndíjat alapított, amelynek kamataiból Liszt élete végéig a Zeneakadémia három diákjának évente háromszor 200 forint értékben adhatott ösztöndíjat.

A bizottság két további jelentős tervvel állt elő. A jubileum alkalmával egy értékes és maradandó ajándékot szántak Lisztnek: egy arany babérkoszorút, amelynek ünnepélyes átadását az ünnepség kezdetére tervezték. Ennek elkészítéséhez „alírási ívet” bocsátottak ki, amelyre mindenki feliratkozhatott az általa erre szánt támogatással. Az egyes adományozók és az összegek listáját nyilvánosságra hozták.

A bizottság második terve egy emlékérmé kibocsátása volt, amelynek egyik oldalára Liszt Ferenc arcképe került, a „*Liszt Ferenc ötvenéves művészi működésének emlékére, 1873*” körirattal, a másik oldalára Vörösmarty Mihály *Liszt Ferenchez* című költeményének egyik szakasza:

*„Zengj nekünk dalt, hogy mély sírjaikban
Őseink is megmozduljanak,
És az unokákba halhatatlan
Lelkeikkel visszaszálljanak.
Hozva áldást a magyar hazára,
Szégyent, átkot áruló fiára.”*

Az érem elkészítésével Radniczky bécsi ötvösművészt bízták meg. A több száz példányban megrendelt érméből egy aranyból készült Liszt Ferenc számára, ezen kívül mintegy hatvan darabot ezüsből rendeltek meg – melyek közül egyet a Nemzeti Múzeumnak és egyet Pest városa hatóságának szántak. Alírási íveket bocsátottak ki azok számára, akik ezüst- vagy bronzérmét kívántak megrendelni.

Liszt október 30-án indult útnak, és vasúttal érkezett Bécs irányából. Esztergomban, Vácott és végül a Nyugati pályaudvaron is küldöttség fogadta, Esztergomban a helybeli dalárda énekelt a tiszteletére.

Időközben a már költségvetéssel bíró Országos Magyar Királyi Zeneakadémia számára kibérelték a Hal tér 4. szám alatti épületet, amely a mostani Irányi utca elején volt. Földszintjén dísztermet alakítottak ki az új intézmény hangversenyei és ünnepélyei számára, az emeletén pedig Lisztnek egy hámoszobás lakást, amelynek ablakai a Belvárosi templom felé néztek, de

ha kicsit kihajolt, a Dunára és a Gellért-hegyre is ráláthatott. Augusz Antal az állomásról egyenesen új lakásához vitte a művészt.

Bár Liszt szerette maga vezényelni művei első bemutatóját, ettől most eltekintett. A résztvevő egyesületek maguk tanulták be a három óránál hosszabb *Krisztus* oratóriumot, és Richter János, a Filharmóniai Társaság karnagya vállalta az előadás vezénylését és a két főpróba megtartását.

Az első főpróba szerdán, november 5-én kora délután zárt ajtók mögött volt a Vigadóban. Liszt meghallgatta, és azt javasolta, hogy a második főpróbát közönséggel tartsák, így a bizottság is pénzhez jut, és sokan, akik nem tudnak bejutni az ünnepségre, részesülnek az ünnep hangulatából. A szervezők sajnos nem hallgattak Lisztre. November 7-én, pénteken kora délután a Vigadó terén több ezres tömeg gyülekezett, amely meghallva a főpróba első hangjait, erőszakkal benyomult a Vigadó épületébe, és néhány ablakot is betörve megtöltötte az egész épületet. Így hát több ezer ember ingyen hallgatta végig a három óránál hosszabb főpróbát, jövés-menésével és mozgolódásával jelentősen zavarva a művészeket. Ettől függetlenül a főpróba jól ment, a művészek nagy odaadással játszották az őket is megragadó zenét. A végén hosszan és lelkesen éljenezték Lisztet.

Az ünnepsorozat november 8-án, szombaton este hat órakor kezdődött fáklyás menettel és szerenáddal. A 38., 56. és 65. ezredek egyesített zenekara lampionokkal vonult fel, majd felsorakozott Liszt ablaka alatt. Először a *Magyar koronázási induló* hangzott el, majd a *Magyar rohaminduló*, és végül a felemelő és magasztos *Goethe-induló*. A tömeg viharos tapsa és éljenzése közepette Liszt megjelent az ablakban és többször is meghajolt. Sokáig nem maradhatott az ünneplő tömeggel: este nyolc órára vendégeivel együtt a városatyák által szervezett fogadásra volt hivatalos.

Számos külföldi művész jött el az ünnepségre Berlinből, Bécsből, Münchenből, Párizsból, Szentpétervárról, Lembgergből és még ki tudja, honnan. Liszt legjobban Eduard nagybátyjának és weimari barátainak: Loën intendánsnak, Lassen karmesternek, Muchanov, Meyendorff és Dönhoff bárónéknak örült. A bizottság annyira tapintatos volt, hogy a Hungária szálló egyik kisebb szalonját kibérelte az ünnepség idejére azért, hogy ott együtt tartózkodhasson barátaival és ismerőseivel.

A jubileumi ünnepély második napjára, november 9-ére több eseményt is szerveztek. Vasárnap délelőtt tíz órakor a Vigadó kistermében kezdődött a program.

Ludwig Bösendorfer két új hangversenyzongorát hozott Bécsből, melyek a gyáros egyik hangszerépítési újító kísérletének első példányai voltak. Bösendorfer a rezonáns lap alját szabadon hagyta, viszont fémlemezeket erősített rá, amelyek erős és tömör, érces csengést adtak a hangszereknek. Új szerkezetű zongoráját a bécsi világtárlaton is ki akarta állítani, de elkésett vele. Az új zongorát „Liszt-zongorának” nevezte, és a jubileum alkalmával Pesten mutatta be nyilvánosan.

A Vigadó kistermének végében Bösendorfer két új zongorája állt egymással szemben. Ezek mellett sorakozott fel a vezénylő Engeszer, a három szólista és a Liszt-egylet, amely ekkorra már százhusznál több női és férfi tagból állt.

A zongorákhoz közel, körben ültek a városi tanács küldöttei, köztük Kammermayer polgármester és Gerlóczy alpolgármester, a szervezőbizottság tagjai, az Írók és Művészek Társaságának küldöttsége, a zeneegyesületek képviselői és a meghívott vendégek. A hangszerekkel és az énekkarral szemben a legfőbb vendégeknek, Lisztnek és kíséretének tartottak fenn egy sor széket. A közönségnek állnia kellett az egy órán át tartó műsor alatt, és mivel az énekkart nem állították dobogóra, tulajdonképpen alig láthattak valamit.

Pontosan tíz órakor egy csoport lépett be: Ráth Károly főpolgármester, Haynald Lajos érsek, Augusz Antal báró, Karátsonyi Guidó gróf és Apponyi Albert gróf, akikhez külföldi vendégek kis csapata csatlakozott. Velük együtt jött Liszt fekete reverendában, számos rendjellel a mellén. Érkezését a terem hangos éljenzéssel fogadta.

A műsor első száma Gobbi Henrik erre az alkalomra komponált *Liszt-kantátája* volt. A művet kézzongorás nyitány vezette be, majd szólisták, végül az énekkar ünnepre való felhívása hangzott el. A kantáta ünnepélyes, magyaros jellegű első részének tetőpontján a kórus ezt énekli: „*Lángész! Diadalmad hirdesse karunk!*”. Utána lírai szakasz következik, majd szoprán szóló dicséri az oratóriumok mesterét. A kórus gregorián jellegű dallammal énekel arról, akinek művészetét jobban értik az égben, mint a földön. Végül újra felélénkült lelkesedéssel énekli az egész kar: „*Ég-föld ujjongva osztozik terajtd!*” Ma talán gyermekesnek és esetleg eltúlzottnak találnánk egy ilyen személyre szabott köszöntést, de 1873-ban ez nagy hatással volt mindenkire, aki hallhatta.

Ezután Királyi Pál politikus, publicista lépett Liszt elé, és ötvenéves művészi tevékenységét méltatta. Kiemelte, hogy Liszt művészetével mindig és mindenhol „*ébresztett és élesztett, vigasztalt és nemesített, bátorított és alkotott*”, és hogy Liszt a világ minden táján elért sikereivel a magyar haza jó hírét erősítette. Ekkor Odry Lehel, a Nemzeti Színház művésze piros bársonyvánkoson átnyújtotta Lisztnek az arany babérkoszorút. Királyi Pál a következő szavakkal adta át a város címerével díszített oklevelet a három ösztöndíjról:

„Fogadja Ön, érdemgazdag hazafi, barátaitól, tisztelőitől, honfitársaitól e koszorút emlékül, és fogadja a főváros közönsége részéről ez oklevelet azon legbensőbb óhajtasunk kifejezésével: legyen az öröm, melyet az elsőnek látása kelt, végtelen, és legyen a jótékonyság tudata, melyet a másikkal eszközöl, kimeríthetetlen.”

A közönség hosszas éljenzésben tört ki. Liszt, aki hozzászólt az ünnepléshez, szokatlan módon annyira megilletődött, hogy tehetetlenül, mozdulatlanul állt, miközben a szeméből patakzottak a könnyek. Neki a pesti közönség mást jelentett bármely más

közönségnél: ez a haza volt, a tágabb értelemben vett családja, amely után mindig vágyakozott, és amelyet mindig a szívében hordott. Ha bármikor is vágyott volna valamilyen nagy megtiszteltetésre, ez a megbecsülés, ez a tiszteletnyilvánítás minden elképzelését felülmúlta. Körülötte sokan elzékenyültek, sok zsebkendő került elő. De az ujjongók lelkesedése jótékony haladékat adott Lisztnek ahhoz, hogy visszanyerje elvesztett önuralmát. Most nem tudott szép kerek szónoklatot rögtönözni, mint 1840-ben, amikor a díszkardot kapta. De most is franciául szólalt meg, a szíve nyelvén mondta el azt a néhány szót, amelyet megindultságában sikerült megfogalmaznia. Végül egyetlen mondatban foglalta össze mondanivalóját: „*Lélekkel, testtel, az önöké vagyok örökre!*”

Liszt az arany babérkoszorú mellett egy ezüst babérkoszorút is kapott: ezt az általános Német Zeneegyesület küldte, és Volkman Róbert adta át.

Sok valódi babérkoszorú is érkezett Weimarból, Bécsből, Berlinből, Varsóból. Egész hosszú szertartás kerekedett abból, ahogyan a vendégek sorban Liszt elé járultak az ajándékokkal és jókívánságokkal. Végül a Magyar Gazdasszonyok árvaházának a kislányai jöttek lila ruhácskában, fehér köténnyel. Egyikük verssel köszöntötte, és átnyújtott egy szép élővirág koszorút. Liszt megsimogatta a gyerekek arcát, akik kezet csókoltak neki. Meghatott hangulatban, csendben lett vége az ünnepségnek.

A nap fénypontja azonban még hátra volt: délután öt órára tüzték ki a *Krisztus* oratórium pesti bemutatóját.

Liszt már 1853-ban eltervezte egy *Krisztus* oratórium komponálását, de csak 1862-ben, Rómában kezdett el vele következetesen foglalkozni. Előbb Georg Herwegh költőt akarta megbízni a szövegkönyv összeállításával, majd Peter Corneliust kérte meg, hogy szedje versbe Carolyne hercegné szövegtervét. Végül lemondott a rímes szövegekről, és Krisztus életének fontosabb mozzanatait a Szentírásból, illetve a katolikus liturgiából (elsősorban a zsoltosmából) vett idézetekkel jelenítette meg. A tisztán zenekari részekhez is rendelt mottót, amelyet beírt a kottába.

Az oratórium felépítése a következő:

I. rész

Karácsonyi oratórium

1. Bevezetés (zenekar). Izajás 45, 8.

„*Rorate coeli...*” – „*Harmatozzatok egek a magasból és a felhők essék az igazat; nyilják meg a föld és teremje az Üdvözítőt.*”

2. Pastorale és híradás (zenekar, szólók, vegyeskar). Lukács 2, 10-14.

„Angelus ad pastores ait...” – „De az angyal így szólt: «Ne féljete! Mert nagy örömet adok tudtul nektek és majd az egész népnek. Ma megszületett a Megváltótok, Krisztus, az Úr, Dávid városában...»”

3. „Stabat mater speciosa” (7 szólamú vegyeskar és orgona)

„Áll az ékes Istenanya”, a „Stabat mater dolorosa” szekvencia parafrázisa. 20 szakaszos rímes költemény.

4. Pásztorok muzsikája a jászolnál (zenekar)

5. Háromkirályok. Induló. (zenekar) Máté 2,9.

„Et ecce stella, quam viderant...” – „És lám, a csillag, amelyet napkeleten láttak, vezette őket, míg végre meg nem állt a hely fölött, ahol a gyermek volt. [...] Bementek a házba, és meglátták a gyermeket anyjával, Máriával. Leborultak és hódoltak neki, majd elővették kincseiket s ajándékot adtak neki: aranyat, tömjént és mirrhát.”

II. rész Vízkereszt után

6. A nyolc boldogság (Bariton szóló, vegyeskar, orgona) Máté 5, 3-10.

„Beati pauperes spiritu...” – „Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok a szomorúak, mert majd megvigasztalják őket. Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld...”

7. Az Úr imádsága – (7 szólamú vegyeskar és orgona)

„Pater noster...” – „Mi atyánk, aki a mennyekben vagy...”

8. Az egyház alapítása (vegyeskar és zenekar) Máté 16,18 és János 21,16-17

„Tu es Petrus...” – „Te Péter [szikla] vagy, és én erre a sziklára építem egyházamat...” „Simon Joannis, diligis me?... ” – „Simon, János fia, szeretsz engem? [...] Legeltesd bárányaimat!”

9. A csoda (zenekar, rövid szóló- és énekkari betétekkel) Máté 8, 24-26

„Et ecce motus magnus factus est in maris...” – „Egyszerre csak nagy vihar támadt a tavon, úgyhogy a hullámok elborították a bárkát. Ő aludt. Fölkeltették és kérték: «Uram, ments meg minket!» Jézus ezt mondta nekik: «Mit féltek, kishitűek?» Aztán fölkelt, parancsolt a szélvésznek és a víznek, s nagy nyugalom támadt.”

10. Bevonulás Jeruzsálembe (szólóének, vegyeskar, zenekar) Máté 21, 4-9

„Hosanna, [...] benedictus qui venit in nomine Domini” – „Az előtte járó s az utána tóduló tömeg így kiáltozott: «Hozsanna Dávid fiának! Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban!»”

III. rész Szenvedés és Feltámadás

11. „*Tristis est anima mea*” (bariton szóló és zenekar) Márk14, 32-36

„Odaértek a Getszemáni nevű majorba. Itt így szólt Jézus tanítványaihoz: «Halálos szomorúság fogta el lelkemet. Marajdatok itt és virrasszatok!»”

12. „*Stabat mater dolorosa*” (szólóének, vegyeskar, orgona, zenekar)

„Áll a gyötrött Istenanya...” , a Fájdalmas Szűzanya ünnepének szekvenciája, 20 szakaszos rímes vers.

13. „*O filii et filiae*” (női kar vagy gyermekkar és harmónium)

„Ó ifjak, lányok...” , verses *Benedicamus-trópus* húsvét reggelére

14. „*Resurrexit*” („*Christus vincit*”) (szólóének, vegyeskar, zenekar)

Több idézet a húsvéti ünnep liturgiájából.

A *Krisztus* oratórium bizonyos rokonságot mutat *Szent Erzsébet legendájával*: amíg az előbbiben hat freskó inspirálta a hat állóképben megkomponált oratóriumot, most tizennégy latin nyelvű szövegidézet képezte az oratórium hasonlóan statikus, pontszerűen kijelölt vázát.

A délután öt órai kezdés bölcs döntés volt, mivel az oratórium három részes felépítése eleve sugallta az előadás három részre osztását és a megfelelő szünetek beiktatását.

A Vigadót erre a kiemelkedő alkalomra szépen feldíszítették, lépcsőit szőnyegekkel terítették le, mindenhová virágcsokrokat helyeztek, a termék fényárban úsztak. Az előadáshoz szükség volt egy jó orgonára, ezért volt a weimari ősbemutató helyszíne a kiváló orgonával bíró Herder-templom. A bizottság előbb a bécsi világkiállításról akart kölcsönkérni egy ott kiállított orgonát, de végül Ludwig Bösendorfert bízta meg egy megfelelő hangszer felkutatásával és a helyszínre szállításával. A derék zongoragyáros megoldotta a feladatot, a hangszerek királynőjét a színpad háttérében helyezték el.

A bálókhoz épített zenészkarzaton most előkelőségek ültek, köztük gróf Andrassy Gyula, a monarchia külügyminisztere. A nagy teremben sokan már egy órával korábban elfoglalták helyüket. A kisteremben álló közönség zsúfolódott össze – nem kis teljesítmény lehetett tőlük négy órán keresztül így hallgatni a muzsikát. Néhányan a külföldi művészek és zenetörténészek közül magukkal hozták az oratórium kottáját. A magyar közönség kezébe

Ábrányi Kornélnak köszönhetően az oratórium latin szövegét és ennek magyar fordítását, valamint a mű rövid ismertetését és Liszt rövid életrajzát tartalmazó füzetkét adták.

A színpadon álló művészi apparátus talán minden korábbit felülmúlt. Részt vett benne a Nemzeti Színház ének- és zenekara, a Zenekedvelők Egyesületének ének- és zenekara, a Budai Zene- és Énekakadémia és a Budapesti Liszt-egylet, ez utóbbi százhusz női és férfi énekessel. A szólókat Nádayné Widmár Katalin, Saxlehner Emma, Láng Fülöp, Kőszeghy Károly és Pauli Richárd énekelték, Bellovics Imre orgonált, Erkel Gyula kezelte a harmóniumot.

Az előadás a közbeiktatott szünetekkel együtt négy órát tartott, este kilenckor fejeződött be. A kisterem álló közönsége bőven elfáradhatott, és bár (rossz fővárosi szokásként) voltak, akik késve érkeztek és korábban távoztak, az előadás nagyszerűen sikerült. Minden tétel után lelkesen tapsolt a közönség, néha az előadók is felugráltak kottatartóik mögül, és úgy éljeneztek Lisztet. Újra meg újra visszatapsolták; ha valamikor, hát most éreznie kellett, hogy szeretik és elégedettek vele.

Liszt maga jobbnak találta ezt az előadást a weimarinál. Kitűnők voltak a szólisták, különösen Láng Fülöp és Nádayné Widmár Katalin. Nagy hálával viseltetett Richter János iránt is, aki nagyszerűen vezette és tartotta össze a hatalmas együttest az igényes és hosszú darab előadása alatt. Tíz nappal később egy dedikált példányt adott át neki az oratórium partitúrájából.

Az előadás sajtóvisszhangja túlnyomó részben pozitív volt, bár a nagyszabású, igen különböző eszközökkel megkomponált mű többféle nézetet is lehetővé tett Liszt új művének értelmezésében. Volt, aki forradalminak találta Liszt kiterjedt zenekari tételeit, amelyekkel realiztikus hangulatokat, drámaiságot vitt az egyházi zenébe, és ezzel közelebb hozta a való éléhez.

„Liszt a megváltás nagy alakját úgy fogta föl, mint aki a földön járva és osztozva emberek szenvedéseiben, élete és tanai által vált vallási eszménnyé: istenné. Ily módon e mű annyira egységessé és drámaivá lett, amennyire csak egy oratórium – e zenébe öntött epikai krónika – szövegében egyöntetű, hangfestéseiben pedig drámai lehet.”

Mások viszont épp a műből kisugárzó áhítatot, vallásos fennkölséget és Liszt széles skálájú eszköztárát értékelték, amikor nagyszabású, romantikus tételeket a végletekig leegyszerűsített filigránokkal állított szembe:

„Soha bensőségebb imák nem mondattak, ékesszólóbb hitszónoklatok nem tartattak. S a mester, mintha készakarva jelentéktelen és meztelenségükben semmitmondó témák

kiszemelésével akarná művészete magas polcát kitűntetni, (habár szerénységében csak öntudatlanul teszi is), gyakran ily apró kövecsekből építi a legpompásabb piramisokat.”

Bár akadékoskodó kritikus is akadt, aki makacsul ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy Liszt csak zongoraművészként igazán kiváló, a magyar és német nyelvű hazai sajtó túlnyomó része ezúttal nemcsak utolérhetetlen zongoristaként, hanem nagyszabású szimfonikus és egyházi művek elismert szerzőjeként is méltatta: aki új utakat nyit a zenetörténet számára, és akitől a nemzet egy értékes magyar jellegű műzene megteremtését várja. Liszt régóta küzdött ezért, és vágyai most valóra váltak: legalább hazájában elismerték zeneszerzői teljesítményét.

A háromnapos ünnepség november 10-én, hétfőn délben folytatódott a Hungária szállóban rendezett ünnepi lakomával, és a Nemzeti Színházban zárult: Liszt tiszteletére előadták Szigligeti Ede *A csikós* című népszínművét.

Liszt és Wagner a Vigadóban (1875)

Liszt Ferenc és Richard Wagner nevét összekapcsolta a köztudat: ki tisztelettel és várakozással, ki gúnyosan és kételkedve kísérte figyelemmel törekvésüket, hogy megteremtsék a „jövő zenéjét”.

Kettejük közül Liszt tűnt a sors kegyeltjének: bár a zeneszerzői elismerésért neki is hosszasan kellett küzdenie, zongoraművészi tehetsége biztosította számára a hírnevet és jómódot. A vonzó külsejű Liszt nagylelkű és szeretetreméltó ember volt. Wagnert a természet alacsony termettel és átlagos külsővel áldotta meg, kiemelkedő képességeihez nagy törekvőképesség és szinte gyermeki önközpontúság társult. Ezek segítették abban, hogy a száműzetés és szűkölködés hosszú éveiben kitartson, és művészete számára kiharcolja az elismerést.

E két, nagyon különböző természetű és sorsú embert a zenéről való felfogásuk hozta össze. Mindketten forradalmat alkottak a zenében, és mindkettejüknek meg kellett küzdeni azzal az ellenállással, amelyet újszerű zenéjük kiváltott. Figyelemmel kísérték egymás munkáját és bátorították egymást. Wagner igazi pártfogóra lelt Lisztben, aki a száműzetés éveiben (amikor az 1848-as forradalmak drezdai eseményeit követően több mint egy évtizedig nem léphetett német földre), anyagilag támogatta, és udvari karmesterként Weimarban több operáját is színpadra vitte.

Wagner kezdettől fogva az operára összpontosította figyelmét. Liszt, aki a zongoraművekből kiindulva fokozatosan kísérletezett a különböző műfajokkal – dal, kórusmű, kantáta, szimfónia, versenymű, mise, oratórium –, megtorpant, amikor az operához ért. Több félbemaradt kísérlete kapcsán rájött: az operában Wagner utolérhetetlen, és ezt a területet „átengedte” barátjának.

1861-ben Wagner amnesztiát kapott, és 1864-ben Münchenben telepedett le. Nagylelkű pártfogóra lelt II. Lajos bajor királyban, és a sok éve várt siker is megérkezett. De a régi színházak nem voltak megfelelőek Wagner nagyszabású operái számára. Még a bayreuthi színház sem, pedig Bajorország legnagyobb 18. századi operaháza volt. A bayreuthiak nem sértődtek meg ezen, hanem ennek ellenére ragaszkodtak Wagnerhez, aki engedélyt és támogatást kapott arra, hogy egy új operaházat építsen a saját elképzelései és igényei szerint. 1872-ben tehát letelepedett Bayreuthban, és hozzákezdett az építkezéshez.

Mivel az új operaház, a Festspielhaus építése hatalmas költségekkel járt, és pénzhiány miatt újra meg újra elakadt, Wagner maga is igyekezett támogatást szerezni az opera új szentélye javára. Ebben próbáltak segíteni neki a különböző városokban megalakult Wagner-társaságok.

1875. január 24-én a bécsi Wagner-társaság egy Wagner–Liszt hangversenyt szervezett a bécsi zenekedvelők (Gesellschaft der Musikfreunde) díszes hangversenytermében, amelynek dirigálására Richter Jánost kérték fel. Wagnertől a *Hódolati induló*, a *Trisztán és Izolda* operából a nyitány és az utójáték hangzott el, valamint több rész a *Walkür*ből. Lisztől a teljes *Faust*-szimfóniát adták elő nagy sikerrel. Ez a hangverseny előjátéka volt két közös koncertnek, amelyeket Bécsben és Budapesten tervezett Liszt és Wagner.

A pesti hangversenyt eredetileg február 19-re tervezték. A *Zenészeti Lapok*ban 1875 januárjában háromrészes ismertető jelent meg *A Wagner-irány napjainkban* címmel, hogy felkészítse a magyar közönséget Wagner zenéjének februári előadására. A tanulmány Francis Hueffer *Richard Wagner and the Music of the Future [Richard Wagner és a jövő zenéje]* című könyve nyomán keletkezett, amely Angliában nagy figyelmet keltett. Hueffer, röviden áttekintette az opera történetét, és Wagner jelentős szerepét abban látta, hogy beteljesítette az operában a szöveg és a zene összhangját, és ezzel megvalósította a szó szoros értelmében vett zenedrámát.

A Liszt–Wagner hangverseny Pesten kis híján elmaradt. Mivel Wagner ragaszkodott ahhoz, hogy legalább 5000 forint bevétele legyen, a pesti szervezők nagyon felemelték a jegyárakat. De tartottak attól, hogy a nagyon drága jegyek nem fognak elkelni, ezért felkérték Lisztet, hogy vezénnyel helyett inkább zongorázzon, mert ez megfelelően indokolná a túl magas árakat és biztosítaná a jegyek eladását. Liszt, akitől a közös hangverseny ötlete származott, eredetileg *A strasbourgi székesegyház harangjai* című új kantátáját tervezte bemutatni ezen a hangversenyen. De eltökélten segíteni akart Bayreuth ügyében, ezért beleegyezett, hogy eljátssza Beethoven *Esz-dúr zongoraversenyét*. Ez nem tetszett Wagnernek, aki jogosan félt

attól, hogy így a hangverseny súlypontja Liszt zongorázására, és nem a saját műveinek bemutatására esik. Amikor megtudta, hogy Liszt nem lesz jelen a bécsi koncerten, le akarta mondani mindkét hangversenyt. Végül az utolsó percben mégis rászánta magát, és az a kompromisszum született, hogy Liszt karmesterként és zongoraművészként is részt vesz közös hangversenyükön, amelyet március 10-ére tűztek ki.

Liszt február 11-én érkezett Pestre, és amíg Wagner Bécsben készült ottani hangversenyére, a Liszt-egylet hangversenyén vállalt tevékeny részvételt. A Liszt-egylet március 3-án Liszt Prométheusz-kórusait adta elő.

Prométheusz mondája az emberiség történetét magyarázza: a félisten ellopta az istenek tüzét és az embereknek adta, amiért Zeus büntetésből egy sziklaszirthez láncolta. De Prométheusz sorsa megmozgatta a jóindulatú isteneket és a természetfölötti lényeket, akik megszánva az emberiséget, sorra osztották meg az emberekkel a természet ajándékait.

Liszt Ferenc 1850-ben találkozott a Prométheusz-monda költői feldolgozásával: augusztus 25-ére, Johann Gottfried Herder szobrának leleplezési ünnepségére kellett zenét komponálnia, és a nagy filozófus és történész költeményei közül *A láncaitól megszabadított Prométheusz* drámáját választotta megzenésítésre. Nyolc kórust emelt ki: az oceánidák, a tritónok, a driádok, az aratók, a szüretelők, az alvilágiak, a láthatatlanok és a múzsák kórusát. Herder drámájában a különböző lények érzelmeiket fejezik ki, s hogy a monda cselekménye érthetővé váljon, Liszt Richard Pohl kérésére megírta a „prológust”, amely bevezeti és magyarázza annak szövegét. Az egész mű elé Liszt egy zenekari nyitányt komponált, ezt később szimfonikus költeménnyé alakította. Ábrányi magyarra fordította a kórusok teljes szövegét és Lisztnek a szimfonikus költeményhez írt előszavát.

Bár két évvel korábban már szó volt arról, hogy az előadást zenekarral valósítják meg, ezt nem sikerült megszervezni. Így zenekar helyett két zongorával adták elő a kórusokat a Vigadó jobb akusztikájú kistermében. Az első zongoránál Liszt ült, a másodiknál kiváló tanítványa, Siposs Antal. Az emelvényen, Bösendorfer két zongorája körül félkörben elhelyezett székeken ült a százhusz tagú Liszt-egylet. Az emelvény előtt egy terítővel borított asztalnál foglalt helyet Bulovszky Lilla művésznő, aki a prológusokat szavalta.

A legnagyobb tetszést az aratók és a szüretelők karai aratták. Az oceánidák és driádok érzékenyen fájdalmas, túlvilági hangzású női karai után a természet begyűjtő emberi lények énekét Liszt életvidám frissességgel komponálta meg. A múzsák záró kórusa is viharos tapsot aratott. Ábrányi megjegyezte, hogy Pest város közönségének ezúttal egy ritka műélvezetben volt része. Lisztnek ezt a művét sajnos ma igen ritkán lehet hallani.

Richard és Cosima Wagner március 6-án este érkeztek Budapestre. Liszt március 7-én délután tartotta új kantatájának főpróbáját. Cosima, aki jelen volt ezen, szűkszavúan csak ennyit

jegyzett a naplójába: „*Délután »A strasbourgi harangok« próbája, nagyon hiányosan.*”
Figyelemre méltó viszont március 9-i bejegyzése:

„*Kedd, 9. Főpróba; csúnya terem, rossz akusztika, nem elegendő előzetes próbák; Apám úgy játssza Beethoven hangversenyét, hogy teljesen megdöbbenünk; hallatlan benyomás! Páratlan varázslat, ez nem zongorajáték, ez egy égi zengzet. Richard azt mondja, ez mindent megöl.*”

Cosima megjegyzéseinek negatív töltetén nem szabad csodálkoznunk. Nem élt Magyarországon, semmi sem kötötte ide, pedig papírforma szerint magyar állampolgár volt. Wagner túltengő német öntudatát osztotta, és nem örült annak, hogy apja ehhez a távoli országhoz ragaszkodik.

A március 10-i nagyszabású Liszt–Wagner hangversenyről, amelyet természetesen a Vigadó nagytermében rendeztek, a *Zenészet*i Lapok több oldalas beszámolót közölt. Ábrányi Kornél szerint igazi nagy ritkaság az, hogy két olyan nagy személyiség, mint Wagner és Liszt együtt lépjen fel, egy hangversenyen, és ezért a magyar fővárosra most London, Párizs, Berlin és New York is irigységgel tekint.

A műsor első száma Liszt új kantátája, *A strasbourgi székesegyház harangjai* volt, amelynek előadásában a Liszt-egylet és Láng Fülöp énekes működtek közre. A kantáta Henry Wadsworth Longfellow versén alapszik: Lucifer az elkárhozott lelkeket hívja segítségül, hogy elpusztítsa a templomot, de minden próbálkozása kudarcot vall, mert mindannyiszor megszólalnak a megszentelt harangok. Valamennyi versszakban szerepel Lucifer, az elkárhozottak és a harangok. Kantátájában Liszt nagyszerűen érvényre juttatta a három szereplő közt fennálló ellentétet: a lázító Lucifer egy nyugtalan, mozgékony dallamon recitál, a bizonytalankodó gonoszlelkeket vegyes kar alakítja, amely egy modulációkkal teli, képlékeny letétben énekel, a harangokat pedig az unisonóban gregorián jellegű dallamokat énekelő férfikar jeleníti meg. A zenekar aláfesti a hármast dialógust.

Lisztet nagy várakozással fogadta a közönség, a mű fényes sikert aratott. Cosima naplójába szűkszavúan ennyi került bejegyzésre: „*Zsúfolt, ragyogó terem, és nagy lelkesedés.*”

Az est fénypontja Beethoven *Esz-dúr zongoraversenye* volt Liszttel a zongoránál és Richterrel a karmesteri pultnál. Liszt zongorázását így festette le Ábrányi:

„*Mint a hitrege szerint Zeus parancsára minden elem engedelmeskedett, s ég, föld meghajolt hatalma előtt: úgy van Liszt a zongorával. Nem hangszer az többé az ő ujjai alatt, hanem egy vakon engedelmeskedő valami, mely minden kívánalmát teljesíti, hogy az emberek érzékein uralkodjék. A legtökéletesebb emberi hang, tomboló vihar, zephír*”

„susogás, fájdalmas aeolhárfa, mélán rezgő holdsugár, vagy a szenvedély izgalmas kitörése: amint éppen akarja. Közel 30 éve, hogy utoljára játszta e művet, de bátran elmondhatjuk, hogy tökéletesebben, költőiebben és elragadóbban soha mint ez alkalommal. Mint egy Titán uralta a közönséget, mely elfojtott lélegzettel lesett minden hangot, s midőn véget ért, lázas tapsvihárban tört ki, – s végehossza nem volt a lelkesült kihívásoknak.”

A hangverseny második része Wagneré volt. Amikor az emelvényre lépett, szünni nem akaró tapsözön fogadta. Ezután Mihalovich Ödön, az 1872 óta működő budapesti Wagner-egyesület elnöke rövid köszöntő beszédet mondott, majd pompás babérmalát adta át emlékül az egyesület és a közönség nevében. Wagner három részletet vezényelt *A Nibelung gyűrűjéből*: a *Kovácsdalt Siegfriedből* és *Siegfried halálát Az istenek alkonyából* Gassi Ferenc közreműködésével, valamint *Wotan búcsúját* és a *Tűzvarázst A walkürből* Láng Fülöp közreműködésével.

Wagnernek hatalmas közönségsikere volt, ilyen lelkesedéssel Németországban sem ünnepelték. A *Siegfried halálát* annyira megtapsolták, hogy meg kellett ismétlni. A hangverseny végén Wagnernek újra és újra ki kellett jönnie, megköszönni a sok tapsot. A zenekar egyetlen főpróbával is nagyszerűen helytállt, a két énekes, Gassi Ferenc és Láng Fülöp is kitett magáért. „*Ismételjük: olyan nevezetes és felejthetetlen est volt ez a fővárosi közönségre nézve, melynek párját talán nem is fogja többé élvezni az életben*” – írta Ábrányi Kornél. A bayreuthi színháznak 5300 forint jutott, ez háromszázzal több volt annál, amit Wagner megszabott.

Búcsú a Vigadó karnagyi emelvényétől (1877)

Liszt Ferenc utolsó jelentős karnagyi fellépése a Vigadóban 1877. március 5-én volt. *Szent Erzsébet legendáját* vezényelte az Engeszer Mátyás belvárosi egyházkarnagy által vezetett Liszt-egylet kezdeményezésére. A Liszt-egylet már részt vett a *Krisztus* oratórium 1873-as előadásán, és most Liszt másik nagy oratóriumát tanulta be.

Az 1865-ös ősbemutatóhoz hasonlóan most is több énekkar vett részt az oratórium előadásában: a Liszt-egyleten kívül a Nemzeti Zenede két énekkara, egy vegyes kar és egy gyermekkar, valamint a Nemzeti Színház énekkara. A szólókat a Nemzeti Színház énekesei

énekelték: Náday Ferencné Widmár Katalin Erzsébetet alakította, Tannerné Szabó Róza Zsófia hercegnőt, Láng Fülöp volt Lajos örgróf, Kószeghy Károly Hermann örgróf, Odry Lehel pedig a magyar mágnás.

Az első főpróbáról, amelyet március 2-án tartottak, a *Pesti Napló* nyújtott részletes beszámolót. Az írás hangvételeből azonnal észrevehetjük, hogy szerzője nem túlságosan jóindulatú a próbákat vezető Liszt iránt:

„Aki nem látta Lisztet ily 'bizalmasan' dirigálni, annak nincs fogalma idegességéről. A maestro néha kezével, keze minden ujjával, fejével, lábával, derekával veri a taktust; úgy tetszik, mintha el akarna röpülni; inkább a levegőben van, mint a pulton. Máskor éppen nem üti a taktust, keze meg se mozdul; mosolyogva nézi a zenekart, s gyönyörködik saját művében. A zenekar egyik trémából [reszketés] a másikba esik, de azért egy kottát sem hibázna. Az énekesek bámulják a maestrót, de éppen nem volna ellenükre, ha nem csak a zeneszerző nagy lángeszét, hanem a karnagy botot is csodálhatnák. A mai próba sok akadállyal ment. A részletekben, árnyalatokban egymást simítottak. Egészben mind a zenekar, mind a közreműködők, mind a karok kitűnően helyt állnak. Általában a hétfői előadás nagyszerűnek ígérkezik.”

Két nappal később, március 4-én ugyancsak délelőtt volt a főpróba. Az újságírónak feltűnt, milyen sok hosszú hajviseletű férfi volt jelen: főleg művészek, akiknek nem volt pénzük arra, hogy a főelőadás jegyárát kifizessék. A nagyjából háromórás előadás főpróbája négy órán át tartott. Liszt ezalatt végig fáradhatatlanul a dobogón állt. A rövid betanulási idő ellenére a zenészek meglepően jól látszottak.

Március 5-én este hét órára tüzték ki az előadás időpontját. A karnagy emelvényt szokás szerint telerakták virágokkal és koszorúkkal. Mindkét terem zsúfolásig megtelt. Az előadás kezdete fél órát csúszott. A belépő Lisztet hármasharsonajel köszöntötte: a „tuss”, amelynek elmaradását 1870-ben elpanaszolta Carolyne hercegnének. A közönség tapsviharral és éljenzéssel válaszolt a harsonaszóra, és csak akkor hallgatott el, amikor Liszt felemelte karmesteri pálcáját.

Az előadás remekül sikerült, bár nem érte el azt a hőfokot, amit tizenkét évvel korábban. Talán könnyebb volt valami teljesen újjal nagy benyomást kelteni, mint egy felállított mércét meghaladni. A szólisták jók voltak, de nem annyira kiválóak, mint az előző előadás szereplői. Akárcsak tizenkét évvel korábban, Liszt központi vezénylése mellett az énekkarokat két oldalt két segédkarnagy vezényelte: Engeszer Mátyás és a piaristák énektanára, Kovaltsik Amát. Ennek ellenére becsúsztak hibák: megkésett belépések, eltévesztett hangok.

Egy pesti német lap tudósítójától további leírást kapunk a hangversenyt vezénylő Lisztről:

„Dirigálása önmagában véve rapszódia. Most minden porcikája megremeg, egész testét görcsösen mozgatja és hangosan üti a vezénylőpálcával a pult szélét. Aztán hirtelen úgy tűnik, mintha nem is lenne ott; apatikusan nyugszik karja a partitúrán, tekintete mereven a kottára szegeződik, a kórus és zenekar vezető nélkül énekel, játszik tovább, és ez így váltakozik tízpercenként. A szemlélőnek ez érdekes, a közreműködőket azonban szükségszerűen kétségbe ejti. Olyankor úgy látszott, hogy az énekesek és a hangszeresek is rémület hatása alá kerültek, de csak néha. Nagyjában és egészében véve az előadás nagyon méltó volt. Különösen a kórusok érdemlik meg a dicséretet.”

Ezek a leírások a hol vezénylő, hol pálcájáról megfélekedező Lisztről elég rossz képet festenek a karmester Lisztről, és éppen ezért mondanivalójuk némi értelmezésre szorul. Bizonyos, hogy Liszt néha belemerült a muzsikába, amelyet zongorázott vagy vezényelt. Ilyenkor elfelejtkezett a testtartásáról; fiatal zongoristaként ilyenkor dülöngélt a székén, a hallgatók attól féltek, leesik a zongora mellől. Ha vezénylés közben merült el a zenében, akkor mozdulatlanra meredt. De Liszt nem csak emiatt állt le a vezényléssel. 1853-ban Liszt Karlsruhéban vezényelt egy zenei ünnepségen, amelyen hasonló méretű, egyesített zenekart kellett dirigálnia. Mivel a német újságokban a fentiekhez hasonló kritikák jelentek meg, Liszt nyilatkozatot adott ki Richard Pohl broszúrájában – amely az ünnepségek krónikáját is tartalmazta –, hogy megértesse bírálóival, milyen elgondolások szerint vezényel.

Kritikusai felrőtták neki vezénylése tökéletlenségét, de megállapították, hogy az együttes ennek ellenére nagyon jól játszott, a művek kiválóan sikerültek. Tehát annyira rosszul mégse vezényelhetett!

Liszt a továbbiakban elmagyarázta, hogy különösen az újabb muzsikában vannak olyan helyek, ahol nem lehet és nem szabad 1-2-3-4-re tagolva játszani, mert az egész zene darabokra esik szét, a zene alapjainak kihangsúlyozása tönkreteszi a zenei mondanivalót. *„A betű öl, a Lélek élte”* – idézte a Szentírást és hozzátette, a megfelelő hatást épp akkor lehet elérni, ha az ütem fölé emelkedő nagy lélegzetvételben gondolják és adják elő a muzsikát.

Liszt kifejtette, hogy egy karmesternek nem a szélmalmost kell utánoznia, és nem is egy „ütem-hóhér” szerepét kell betöltenie, aki a megfelelő pillanatban pontosan lecsap. *„Úgy gondolom, egy karmester valódi szerepe az, hogy magát szemmel láthatólag fölöslegessé tegye – és funkciója megszűnjön. Kormányosok vagyunk, nem evezősök!”* – írta. Hogyan szűnik meg egy karmester szerepe? Talán úgy, hogy megadja a zenekarnak azt a kezdő impulzust, amelyre szüksége van ahhoz, hogy megfelelő tempóban együtt játsszon, és aztán hagyja, hogy a megfelelően mozgásba lendült és összehangolódott együttes vezetés nélkül haladjon tovább.

Liszt sokszorosan zavarba hozta a keze alatt muzsikáló zenészeket. Egyrészt olyan rugalmasan kezelte a több száz emberből álló zenekart, mint egyetlen hangszerest: olyan tempóváltásokat, hangsúlyokat, hirtelen dinamikai változásokat követelt, amilyenekről átlagos

karmesterek álmodni se mertek, és ami a játékosokat kezdetben sokkolta. Ezután pedig azt várta tőlük, hogy mindegyik ráérezzenek, és belső zenei ösztönből játsszanak helyesen. Jó zenészek erre betaníthatók voltak, a gyengébbek azonban nem tudtak elszakadni a pálcia irányításától.

Ma Berliozt és Lisztet tartjuk a modern vezénylés kialakítóinak. Ők voltak azok, akik nem az ütemet jelezték, ahogy mindaddig szokás volt, hanem ennél sokkal inkább hangképzést, frazeálást, karaktert próbáltak mutatni együttesüknek. Ma mindezt természetesnek találjuk, minden karmester él ezekkel a lehetőségekkel. A Liszt vezényléséről írt kétkedő-gúnyolódó kritikák azt tárják elénk, hogy milyen nehéz volt meghonosítani az újításokat egy értetlenkedő, gyanakvó, konzervatív szemlélettel szemben.

Liszt *Szent Erzsébet legendája*, a vezénylését érintő minden élcelődéstől függetlenül, siker volt. A legtöbb fővárosi újság egyetértett abban, hogy a mű zseniális alkotás, ugyanolyan merész és értékes újítás az oratórium műfajában, mint Wagner művei az opera területén. Az 1877. március 5-i előadás egy utolsó nagy zeneszerzői siker volt a Vigadó színpadán, mielőtt Liszt végképp eldöntötte, hogy saját maga nem kezdeményezi többé műveinek pesti bemutatását.